

Met voorbedachte raad en een psychische stoornis

Schreurs, Laurie; Ligthart, Sjors

Published in:
Delikt en Delinkwent

Document version:
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2020

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Schreurs, L., & Ligthart, S. (2020). Met voorbedachte raad en een psychische stoornis: Enkele aanknopingspunten voor de feitenrechter uit de discussie over een criterium voor ontoerekenbaarheid. *Delikt en Delinkwent*, 2020(3), 225-252. [DD 2020/17].
https://www.researchgate.net/publication/339795755_Met_voorbedachte_raad_en_een_psychische_stoornis_Enkele_aanknopingspunten_voor_de_feitenrechter_uit_de_discussie_over_een_criterium_voor_ontoerekenbaarheid_DD_202017

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Met voorbedachte raad en een psychische stoornis

Enkele aanknopingspunten voor de feitenrechter uit de discussie over een criterium voor ontoerekenbaarheid²

DD 2020/17

17.1 Rb. Oost-Brabant 8 september 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:5288

“Voorts heeft de raadsman aangevoerd dat geen sprake is geweest van voorbedachte raad.

De rechtbank verwerpt dat verweer. Voor bewezenverklaring van het bestanddeel voorbedachte raad is vereist dat komt vast te staan dat het handelen van de verdachte het gevolg is geweest van een tevoren door hem genomen besluit en dat de verdachte tussen het nemen van dat besluit en de uitvoering ervan gelegenheid heeft gehad om over de betekenis en de gevolgen van die voorgenomen daad na te denken en zich daarvan rekenschap te geven. Dat die gelegenheid in de onderhavige zaak heeft bestaan, kan uit de gebezigde bewijsmiddelen worden afgeleid, meer in het bijzonder uit de verklaring van verdachte, afgelegd bij de politie en ter terechtzitting van 30 april 2015, dat hij op 14 januari 2015 wakker werd en door kreeg dat hij iemand neer moest steken. Hij heeft toen besloten dat hij dat zou gaan doen. Verdachte is opgestaan, heeft zich gedoucht, is naar de keuken gelopen en heeft een mes uit de la gepakt. Vervolgens is verdachte op de fiets gestapt en naar de woning van het slachtoffer gereden. Daar heeft hij op het raam geklopt en hij zag dat er iemand op stond. Toen de deur werd geopend door [slachtoffer], is verdachte op haar in gaan steken en blijven insteken. De rechtbank is op grond van al deze omstandigheden van oordeel dat verdachte met voorbedachte raad heeft gehandeld. De omstandigheid dat verdachte in een psychose verkeerde, staat aan een bewezenverklaring van voorbedachte raad niet in de weg. Niet is gebleken dat zijn handelen voortkwam uit een hevige gemoedsbeweging. Hij is na gestopt te zijn met steken met de fiets naar huis gegaan, heeft thuis het mes afgewassen en terug in de lade gelegd en heeft daarna zijn zus verteld wat er was gebeurd. Uit het hele gedrag van verdachte blijkt dat hij weloverwogen heeft gehandeld.

De omstandigheid dat de rechtbank -in verband met de vraag of de verdachte strafbaar is ter zake van het bewezenverklaarde feit- van oordeel is dat de keuzevrijheid van de verdachte ten tijde van het feit zodanig was aangetast dat het bewezenverklaarde niet aan hem kan worden toegerekend, sluit niet uit dat sprake is van voorbedachte raad in de hierboven bedoelde zin.

(...)

De strafbaarheid van verdachte.

Bij de beslissing over de strafbaarheid van verdachte heeft de rechtbank acht geslagen op onderstaande rapportages.

Op 8 april 2015 heeft drs. [psycholoog 1], GZ-psycholoog, een rapport omtrent verdachte uitgebracht. De conclusie en het advies luiden, kort en zakelijk weergegeven:

Er is sprake van een ziekelijke stoornis (een psychotische stoornis NAO). Ten tijde van het ten laste gelegde was betrokkene floride psychotisch. De ziekelijke stoornis beïnvloedde betrokkenes gedragskeuzes en gedragingen ten tijde van het ten laste gelegde (zodanig dat deze mede daaruit verklaard kan worden). Be-

¹ Promovendi aan Tilburg University, Department of Criminal Law.

² Citeerwijze: L.E.M. Schreurs & S.L.T.J. Ligthart, 'Met voorbedachte raad en een psychische stoornis. Enkele aanknopingspunten voor de feitenrechter uit de discussie over een criterium voor ontoerekenbaarheid', DD 2020/17.

trockene hoorde ten tijde van het ten laste gelegde een stem die hem opdracht gaf iemand neer te steken. Er is een direct en causaal verband tussen de psychotische stoornis en het ten laste gelegde. Betrokkenes denken, voelen en handelen werden maximaal beïnvloed door zijn psychotische overtuigingen ten tijde van het ten laste gelegde. Zijn realiteitstoetsing was ernstig verstoord.

Geadviseerd wordt betrokkene als ontoerekeningsvatbaar te beschouwen.

Op 10 april 2015 is door [psychiater 1] psychiater, in samenwerking met [psychiater i.o. 1], psychiater i.o., een rapport omtrent verdachte uitgebracht. De conclusie en het advies luiden, kort en zakelijk weergegeven:

Betrokkene lijdt aan een psychotische stoornis die waarschijnlijk kadert in de ziekte schizofrenie. Ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde manifesteerde de ziekte schizofrenie zich in een floride psychotisch toestandbeeld met imperatieve hallucinaties. Betrokkene hoorde stemmen die hem opdroegen om mensen van het leven te beroven.

De psychotische stoornis, waarbij sprake was van imperatieve hallucinaties, beïnvloedde betrokkene's gedragskeuzes en gedragingen ten tijde van het ten laste gelegde zodanig dat het ten laste gelegde daar grotendeels, wellicht zelfs volledig, uit verklaard kan worden.

Ten gevolge van de imperatieve hallucinaties kan men zich voorstellen dat betrokkene hieraan gehoor gaf, aangezien hij door de psychische stoornis niet in de mogelijkheid was om deze hallucinaties te toetsen met de werkelijkheid.

De ziekelijke stoornis beïnvloedde betrokkene's gedragskeuzes en gedragingen ten tijde van het ten laste gelegde in aanzienlijke mate. Geadviseerd wordt om betrokkene het delict op basis van zijn psychiatrische stoornis in sterk verminderd mate of niet toe te rekenen.

(...)

De rechtbank is van oordeel dat verdachte niet strafbaar is voor het hiervoor bewezen verklaarde feit, omdat dit feit niet aan verdachte kan worden toegerekend. De rechtbank zal verdachte ontslaan van alle rechtsvervolging.”

17.2 Rb. Noord-Holland 18 april 2017, ECLI:NL:RBNHO:2017:3124

“4.3 *Partiële vrijspraak van de impliciet primair tenlastegelegde poging moord*

Naar het oordeel van de rechtbank is de impliciet primair tenlastegelegde poging moord niet wettig en overtuigend bewezen en moet verdachte daarvan worden vrijgesproken. Of er sprake is geweest van moord hangt af van de vraag of verdachte met voorbedachte raad heeft gehandeld. De rechtbank overweegt daartoe als volgt.

Voor een bewezenverklaring van het bestanddeel ‘voorbedachte raad’ moet komen vast te staan dat de verdachte zich gedurende enige tijd heeft kunnen beraden op het te nemen of het genomen besluit en hij niet heeft gehandeld in een ogenblikkelijke gemoedsopwelling, zodat hij de gelegenheid heeft gehad na te denken over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad en zich daarvan rekenschap te geven. Bij de vraag of sprake is van voorbedachte raad gaat het bij uitstek om een weging en waardering van de omstandigheden van het concrete geval door de rechter, waarbij deze het gewicht moet bepalen van de aanwijzingen die voor of tegen het bewezen verklaren van voorbedachte raad pleiten. De vaststelling dat de verdachte voldoende tijd had om zich te beraden op het te nemen of het genomen besluit vormt weliswaar een belangrijke objectieve aanwijzing dat met voorbedachte raad is gehandeld, maar behoeft de rechter niet ervan te weerhouden aan contra-indicaties een zwaarder gewicht toe te kennen.

Verdachte heeft zowel bij de politie als ter terechtzitting een verklaring afgelegd over het steekincident. Met enige lichte nuances zijn deze verklaringen gelijklopend. Verdachte heeft verklaard dat hij in de periode van het steekincident elke dag compleet stoned was. Hij is de bewuste dag op zijn fiets gestapt om een stukje te fietsen, hij wist nog niet waar naartoe. Hij had ook een mes bij zich in zijn schoudertas.

Onderweg kreeg hij de behoefte iets slechts te doen. Hij voelde zich als een moordenaar. Op een gegeven moment kwam hij een fietsende jongen tegen, die – in de beleving van verdachte – iets naar hem heeft geroepen. Demonen in de geest van verdachte zeiden dat verdachte die jongen iets aan moest doen. Verdachte is met zijn fiets omgedraaid en achter de jongen aangefietst. Na een minuut of vijf waren de vriendjes, die met de jongen meefietsten, afgeslagen en fietste de jongen alleen verder. Vlak na de busluis op de Middenweg in Heerhugowaard heeft verdachte de fietsende jongen tot stoppen gedwongen, hem in het gras geduwd en gestoken met het mes. God gaf hem de opdracht tot steken, aldus verdachte.

De rechtbank stelt vast dat verdachte op enig moment het voornemen heeft gehad om het latere slachtoffer iets aan te doen en dat hij met dat doel vervolgens vijf minuten achter de jongen heeft aangefietst. Verdachte heeft dus in ieder geval tijd gehad om na te denken over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad. De rechtbank is daarom van oordeel dat naar de uiterlijke verschijningsvorm, er sprake lijkt te zijn van poging moord.

Zoals hiervoor is overwogen dient de rechtbank zich vervolgens te buigen over de vraag of er aanwijzingen zijn die tegen het bewezen verklaren van voorbedachte raad pleiten. In dat kader overweegt de rechtbank als volgt.

Uit het Pro Justitia rapport van [naam psycholoog], GZ-psycholoog, blijkt dat verdachte lijdt aan een ziekelijke stoornis in de zin van een depressieve stoornis, een autisme spectrum stoornis, een stoornis in cannabisgebruik (ernstig) en een psychotische stoornis door cannabisgebruik. Er is sprake van een gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens in de vorm van een schizotypische persoonlijkheidsstoornis. Verdachte gebruikte in de periode van het ten laste gelegde geen medicatie, was depressief en hoorde stemmen/geesten die hem opdroegen iemand te doden. Volgens de psycholoog kan vanwege het grote tijdsverloop niet goed beoordeeld worden wat de toestand van verdachte was op de dag van het steekincident. Verdachte lijkt vanuit een psychotische belevingswereld te hebben gehandeld, getuige de uitspraken die verdachte doet en heeft gedaan, waarin geen ruimte lijkt te hebben bestaan voor gezonde afwegingen die hem anders hadden kunnen doen besluiten. Of er mogelijk toch sprake is geweest van de door verdachte genoemde enige mate van controle, is lastig te beoordelen, maar lijkt vanuit de psychotische belevingswereld waar sprake van was, niet heel aannemelijk. Ook [naam psychiater], psychiater, beschrijft in zijn Pro Justitia rapportage dat na zo'n lange tijd op grond van het verhaal van verdachte niet uit te maken is op welke wijze de psychose de vrijheid van verdachte beperkte en dus ook niet exact in welke mate. Wel is duidelijk dat verdachte ernstig ziek was (en is) en door zijn verschillende stoornissen in zeer sterke mate het contact met de realiteit was (en is) verloren. Verdachte was uit contact geraakt met de realiteit mede door zijn cannabisgebruik. Het cannabisgebruik was echter het gevolg van zijn overige stoornissen. Zodoende is cannabisgebruik in dit geval niet te zien als zelfverkozen.

De rechtbank overweegt dat uit de voornoemde rapporten – maar ook uit het verhaalde ter zitting – blijkt dat verdachte ten tijde van het steekincident psychisch in een geestelijk (uiterst) instabiele toestand verkeerde. Geconstateerd wordt dat zowel de psycholoog als de psychiater – gelet op het tijdsverloop – niet hebben kunnen vaststellen dat verdachte ondanks zijn instabiliteit zich (daadwerkelijk) voldoende rekenschap kon geven van zijn voorgenomen daad. In het voorgaande ziet de rechtbank bewijsrechtelijke problemen alsook een doorslaggevende contra-indicatie voor het aannemen van voorbedachte raad. Anders dan de officier van justitie komt de rechtbank derhalve tot de conclusie dat verdachte partieel vrijgesproken dient te worden van de impliciet primair tenlastegelegde poging moord.

(...)

6.1. *Pro Justitia rapportages*

De geestestoestand van verdachte gaf aanleiding tot het bevelen van een onderzoek naar de geestvermogens van verdachte. Op 8 november 2016 is verdachte ter observatie opgenomen in de FPA

te Heiloo voor de duur van zeven weken. Door psycholoog [naam psycholoog] en psychiater [naam psychiater] is op 9 respectievelijk 8 februari 2017 naar aanleiding van deze opname gerapporteerd.

Pro Justitia rapportage [naam psycholoog]

Naast de eerdergenoemde ziekelijke stoornissen is er volgens de psycholoog ook sprake van identiteitsproblematiek, getuige de zoektocht naar en twijfel van betrokkene over geslachtsverwisseling en geloofsovertuiging. Betrokkene lijkt vanuit een psychotische belevingswereld te hebben gehandeld, van waaruit het niet heel aannemelijk is dat betrokkene nog enige controle had, zoals betrokkene heeft aangegeven. Geadviseerd wordt betrokkene sterk verminderd tot ontoerekeningsvatbaar te achten indien het feit bewezen wordt verklaard.

Bij betrokkene is sprake van complexe, met elkaar verweven problematiek, die ertoe leidt dat betrokkene veel sociaal ongemak ervaart, zich isoleert, depressief is en cannabis gebruikt waardoor hij psychotisch kan ontregelen. De problematiek is hardnekkig. Verschillende vormen van hulpverlening hebben de afgelopen jaren tot geen enkele verbetering geleid, integendeel. Betrokkene heeft zich niet gecommitteerd aan behandeling en heeft tot voor kort geen medicatie willen gebruiken. Zowel op basis van de gestructureerde risicotaxatie als de klinische indruk, wordt het risico op gewelddadig gedrag in de toekomst als hoog ingeschat. Uit de inventarisatie van beschermende factoren blijkt dat het merendeel afwezig is.

Behandeling wordt noodzakelijk geacht teneinde de hoge kans op een geweldsmisdrijf te beperken. De behandeling dient zich te richten op de depressieve klachten, op psycho-educatie omtrent de schizotypische persoonlijkheidsstoornis en de coping van betrokkene op alle leefgebieden (waarin cannabisgebruik een hoofdrol speelde). Betrokkene zal, met inachtneming van zijn – sociale – beperkingen en op geleide van zijn draagkracht, gestimuleerd en geactiveerd dienen te worden in het ondernemen van activiteiten. Verwacht wordt dat de behandeling langdurig zal zijn gezien de complexiteit van de problematiek, het gebrek aan probleeminzicht van betrokkene en de zeer beperkte behandelresponsiviteit tot op heden. Geadviseerd wordt om aan betrokkene een maatregel TBS met bevel tot verpleging op te leggen.

Pro Justitia rapportage [naam psychiater]

Het cannabisgebruik is in het onderhavige geval te duiden als symptoom van stoornissen bij betrokkene (autisme, schizotypie, zelfs mogelijk schizofrenie) en niet als een in vrijheid gekozen gedrag. Het is niet duidelijk of hij compleet onder invloed stond van de psychose of dat hij nog deels controle had over zijn gedrag. Geadviseerd wordt om betrokkene sterk verminderd toerekeningsvatbaar tot ontoerekeningsvatbaar te beschouwen.

Betrokkene is zorgmijndend en heeft deels hierdoor geen adequate behandeling gehad. Zijn zorgmijndendheid in combinatie met het feit dat hij veelal zonder lastig te zijn rustig thuis zat te blowen (en dus geen bezorgdheid bij behandelaren opriep) verhoogt de kans dat hij weer uit zorg zal geraken mocht hij binnen de algemene GGZ blijven. Dit zou betekenen, gegeven zijn complex aan stoornissen, dat het beloop, bij uitblijven van behandeling, met name voor hemzelf somber zal zijn (men denke aan suïcide). Geadviseerd wordt betrokken te behandelen met een anhedonie bestrijdend antipsychoticum als clozapine in combinatie met een anhedonie bestrijdend antidepressivum als bupropion. Deze behandeling moet in eerste instantie klinisch geschieden. Zodra zijn huidige ernstige toestandsbeeld (depressief, randpsychotisch) enigszins opgeklaard is, is verslavingsbehandeling geïndiceerd en nadien een langdurige resocialisatie bijvoorbeeld richting begeleid wonen met een scherp toezicht op medicatie-inname en cannabisabstinentie. Geadviseerd wordt dit vorm te geven als TBS met verpleging van overheidswege.

(...)

6.4. Oordeel van de rechtbank

De rechtbank neemt de inhoud van de Pro Justitia rapporten van de psycholoog en psychiater over en maakt die tot de hare. Hoewel de deskundigen vanwege het tijdsverloop en de verklaring van verdachte niet exact hebben kunnen vaststellen wat de geestestoestand van verdachte was ten tijde van het bewezen verklaarde, acht de rechtbank zich, met name gelet op de onderbouwing van beide adviezen, wel voldoende geïnformeerd om tot een antwoord op de vraag naar de toerekenbaarheid van verdachte te komen.

Zo volgt uit het rapport van de psycholoog dat *“verdachte vanuit een psychotische belevingswereld lijkt te hebben gehandeld, getuige de uitspraken die verdachte doet en heeft gedaan, waarin geen ruimte lijkt te hebben bestaan voor gezonde afwegingen die hem anders hadden kunnen doen besluiten. Of er mogelijk toch sprake is geweest van de door verdachte genoemde enige mate van controle, is lastig te beoordelen, maar lijkt vanuit de psychotische belevingswereld waar sprake van was, niet heel aannemelijk”*. De rechtbank is van oordeel dat op grond van het verhandelde ter terechtzitting en de inhoud van de hiervoor genoemde Pro Justitia rapporten de gedragskeuzes en gedragingen van verdachte ten tijde van het bewezen verklaarde feit in een dusdanig overheersende mate zijn beïnvloed door de ziekelijke stoornissen van zijn geestvermogens, dat dit de conclusie rechtvaardigt dat het feit hem wegens die stoornissen niet kan worden toegerekend. Gelet op het voorgaande en onder verwijzing naar de hiervoor genoemde overwegingen ten aanzien van de voorbedachte raad acht de rechtbank verdachte volledig ontoerekeningsvatbaar ten tijde van het delict. Verdachte is daarom niet strafbaar voor hetgeen te zijne laste bewezen is verklaard.”

1. Inleiding

Het delictsbestanddeel voorbedachte raad heeft door de jaren heen een wisselende betekenis gehad en daarmee de feitenrechter bij de beoordeling of daarvan sprake was voor een uitdaging gesteld.³ Omdat het bij de voorbedachte raad gaat om de mate waarin de verdachte zich heeft bezonnen op zijn handelen, en de mogelijkheid tot dergelijke bezinning in geval van (een psychische stoornis die leidt tot) ontoerekenbaarheid juist kan zijn beperkt door de invloed van een stoornis, brengen zaken met ontoerekeningsvatbare verdachten een (extra) uitdaging met zich voor de feitenrechter bij het bewijs van voorbedachte raad. Uit onderzoek op www.rechtspraak.nl over de periode van 16 maart 2010 tot en met 31 december 2018, blijkt dat de feitenrechter in 288 daar gepubliceerde zaken is geconfronteerd met een tenlastelegging inhoudende het bestanddeel voorbedachte raad en een verdachte die leed aan een stoornis die dusdanig ingreep in diens handelen, dat hij ontoerekeningsvatbaar dan wel deels toerekeningsvatbaar is verklaard.⁴

De verenigbaarheid van *opzet* met ontoerekenbaarheid is reeds een uitgemaakte zaak. Volgens de Hoge Raad moet “worden vooropgesteld dat [een] stoornis slechts dan aan de bewezenverklaring van het opzet in de weg staat indien bij de verdachte ten tijde van zijn handelen ieder inzicht in de draagwijdte van zijn gedragingen en de mogelijke gevolgen zou hebben ontbroken.”⁵ Het opzetbegrip heeft binnen de strafrechtelijke context aldus een relatief basale betekenis.⁶ Dat een stoornis zodanig doorwerkt in verdachtes handelen dat hij ontoe-

3 M.M.M. Kooij, ‘Voorbedachte rade: een mission impossible?’, *TPWS* 2016/34, p. 17-18; J. de Hullu, *Materieel strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018, p. 262-263; S.L. Speelman, ‘De rol van de ‘overige feitelijke omstandigheden’ bij een bewezenverklaring van voorbedachte raad’, *TPWS* 2018/3, p. 10-11; D.H. de Jong, ‘De hoge, de ontbrekende en de voorbedachte raad’, in: A. Dijkstra, B.F. Keulen & G. Knigge (red.), *Het roer recht (Vellinga-bundel)*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2013, p. 204-208.

4 Zie paragraaf 2.

5 HR 9 december 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2775, NJ 2009/157 m.nt. T.M. Schalken, r.o. 4.2.

6 De Hullu 2018, p. 356-357.

rekeningsvatbaar is, hoeft eveneens niet aan het bewijs van *voorbedachte raad* in de weg te staan. De Hoge Raad formuleert de bandbreedte voor de feitenrechter in dit verband als volgt:

“Voor zover het eerste middel nog klaagt over de bewezenverklaring van de voorbedachte raad, wordt miskend dat de omstandigheid dat het Hof - in het verband van de vraag of de verdachte strafbaar is ter zake van het bewezenverklaarde feit - heeft geoordeeld dat de schizofrene stoornis de gedragskeuzes van de verdachte c.q. diens gedragingen ten tijde van het tenlastegelegde zodanig heeft beïnvloed dat het bewezenverklaarde niet aan hem kan worden toegerekend, niet uitsluit dat sprake is van voorbedachte raad.”⁷

Dit overwoog de Hoge Raad voor het laatst in 2010, dus vóór zijn koerswijziging in 2012 betreffende de uitleg van voorbedachte raad.⁸ Voorafgaand aan deze koerswijziging lag de nadruk bij het bewijs van voorbedachte raad op de aanwezigheid van voldoende tijd – en in het verlengde daarvan de gelegenheid – voor verdachte om zich te beraden over zijn voorgenomen handelen. In de huidige opvatting van de Hoge Raad is geëxpliciteerd dat contra-indicaties voor daadwerkelijk beraad, zoals een hevige gemoedsbeweging, het bewijs van voorbedachte raad in de weg kunnen staan.⁹

Onder deze meer subjectieve uitleg van voorbedachte raad ontstaat (opnieuw) de vraag of de aanwezigheid van een (ernstige) psychische stoornis het bewijs van voorbedachte raad (nog steeds) niet hoeft uit te sluiten. In dit verband concludeerden Jansen en Stevens dat het antwoord op de vraag onder welke omstandigheden een psychische stoornis aan het aannemen van voorbedachte raad in de weg kan staan, afhangt van wat de rechter verstaat onder voorbedachte raad.¹⁰ Natuurlijk is ook het type stoornis en de wijze van doorwerking daarvan in het gedrag van belang. Het is evenwel onduidelijk wanneer welk type (doorwerking van een) stoornis wel of niet aan het bewijs van voorbedachte raad in de weg zou moeten (kunnen) staan – binnen de door de Hoge Raad geboden bandbreedte zoals hierboven geciteerd. In deze bijdrage verkennen we of naast de uitleg van voorbedachte raad, ook de uitleg van ontoerekenbaarheid bruikbare inzichten kan bieden in dit verband.

De opzet is als volgt. In paragraaf 2 verkennen we de omvang van het aantal zaken waarin zowel het bestanddeel voorbedachte raad als de ontoerekenbaarheid van de verdachte aan bod komt. In paragraaf 3 gaan we in op de betekenis van voorbedachte raad en de wijze waarop dit bestanddeel in de hedendaagse rechtspraak wordt uitgelegd, ook in verhouding tot de schulduitsluitingsgrond van artikel 39 Sr. Voorts zoomen we in paragraaf 4 nader in op de feitenrechtspraak inzake voorbedachte raad en ontoerekenbaarheid. In paragraaf 5 verkennen we of de discussie over een criterium voor ontoerekenbaarheid bruikbare aanknopingspunten kan bieden voor (meer) ordening van de rechtspraak inzake voorbedachte raad en psychische stoornis. Een besluit volgt in paragraaf 6.

2. De feitenrechtspraak in cijfers

Door middel van een onderzoek naar feitenrechtspraak verkregen we inzicht in de omvang van de huidige rechtspraktijk waarin voorbedachte raad ten laste is gelegd en sprake is van enige gradatie van ontoerekenbaarheid. Deze inzichten geven we hier kort weer. Het startpunt voor

7 HR 16 maart 2010, ECLI:NL:HR:2010:BK8507, r.o. 2.7. Zie ook HR 5 februari 2008 ECLI:NL:HR:2008:BB4959, NJ 2008/97, r.o. 3.4.

8 Zie HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518 m.nt. B.F. Keulen.

9 Zie paragraaf 3.

10 R. Jansen & L. Stevens, 'Moord en waanzin. De betekenis van de psychische stoornis bij het bewijzen van voorbedachte raad', DD 2013/61, p. 648.

dit onderzoek is de datum van de recentste uitspraak (16 maart 2010) waarin de Hoge Raad overwoog dat een geslaagd beroep op de ontoerekenbaarheid het bewijs van voorbedachte niet hoeft uit te sluiten.¹¹ De uitspraken zijn verzameld via www.rechtspraak.nl, aan de hand van de zoektermen 'ontoerekeningsvatbaar'¹² dan wel 'ontoerekenbaar' in combinatie met 'voorbedachte(n) raad' hetzij 'voorbedachte(n) rade'. Vervolgens zijn de onderzochte uitspraken beperkt tot de categorie 'Strafrecht' en is de tijdsperiode ingesteld van 16 maart 2010 tot en met 31 december 2018. De bovenstaande selectiecriteria leverden in totaal 288 uitspraken van feitenrechters op. De uitspraken zijn vervolgens aan de hand van enkele variabelen geanalyseerd, zoals weergegeven in tabel 1. De variabelen 'Ten laste gelegde feit', 'Voorbedachte raad' en 'Motivering voorbedachte raad' zijn meermaals – per ten laste gelegde feit – ingevuld indien meerdere delicten expliciet cumulatief ten laste zijn gelegd met het bestanddeel voorbedachte raad. Indien sprake is van een alternatieve tenlastelegging, is slechts het eerstgenoemde delict inhoudende het bestanddeel 'met voorbedachte raad' meegenomen in de analyse. Indien sprake is van een primair-subsidiar tenlastelegging, is het (impliciet) primaire delict als uitgangspunt genomen.

Variabelen	Waarden
Datum	De datum van de uitspraak
ECLI-nummer	Het unieke nummer van de uitspraak
Relevantie uitspraak	Een uitspraak wordt aangemerkt als 'niet relevant' indien: - het gerecht de verdachte aanmerkt als geheel toerekeningsvatbaar; - de uitspraak een tussenvonnis is; - de zoekcriteria op een andere wijze zijn gebezigd; ¹³ - het strafbare feit dat voorbedachte raad omvat subsidiair ten laste is gelegd en het gerecht niet toekomt aan de behandeling hiervan.
Rechtbank/gerechtshof	Welk gerecht het vonnis heeft gewezen.
Ten laste gelegde delict	Duiding van de strafbepaling waarop de tenlastelegging is gebaseerd. De deelnemingsvormen zijn – gelet op het doel van dit onderzoek – niet meegenomen in de analyse.
Type stoornis	Het type stoornis zoals aangenomen door het gerecht.
Gradatie toerekeningsvatbaarheid	De gradatie van toerekeningsvatbaarheid zoals aangeduid door het gerecht.
Voorbedachte raad	Duiding of de voorbedachte raad wel of niet is bewezen verklaard door het gerecht.
Motivering voorbedachte raad	Opname van de relevante overweging(en) omtrent de voorbedachte raad door het gerecht.

Tabel 1: variabelen

Ter beperking van subjectiviteit is de analyse een tweede maal blind uitgevoerd. Desalniettemin dient rekening te worden gehouden met enige mate van subjectiviteit bij de interpretatie van de onderzoeksresultaten. Een andere beperking van dit onderzoek is gelegen in het gebruik van het medium www.rechtspraak.nl, aangezien niet alle uitspraken in deze database worden gepubliceerd.¹⁴ Ook dient bij de interpretatie van de resultaten van het onderzoek

11 Deze startdatum zorgt voor enige overlap met de geanalyseerde uitspraken in Jansen & Stevens 2013.

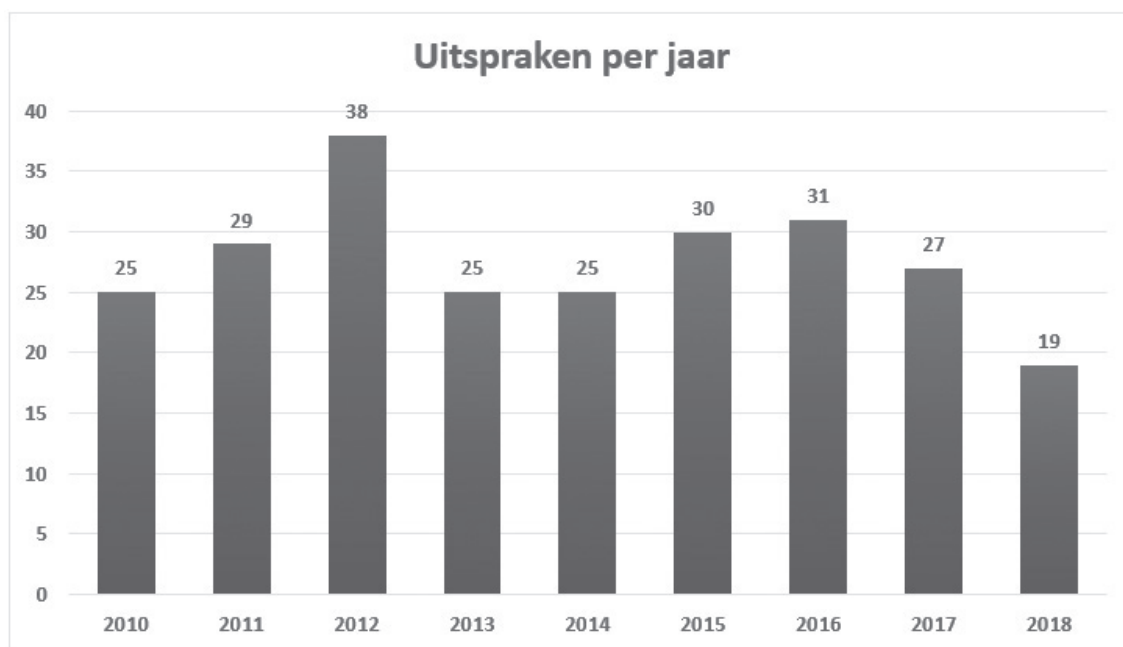
12 Deze term omvat mede de zaken waarin de term ontoerekeningsvatbaarheid is gebruikt. Zie ook J. Bijlsma, *Stoornis en strafuitsluiting. Op zoek naar een toetsingskader voor ontoerekenbaarheid*, WLP: Oisterwijk 2016, p. 47-48.

13 Zie bijv. Rb. Utrecht 18 februari 2011, ECLI:NL:RBUTR:2011:BP7250 waarin de getuige wordt aangeduid als ontoerekeningsvatbaar en niet de verdachte; Rb. Rotterdam 14 december 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:9832 waarin wordt verwezen naar een andere zaak jegens de verdachte waarbij het bestanddeel voorbedachte raad een rol speelt.

14 Zie Besluit selectiecriteria uitsprakendatabank Rechtspraak.nl, op 27 januari 2020 geraadpleegd via: <https://www.rechtspraak.nl/Uitspraken/Paginas/Selectiecriteria.aspx>.

rekening te worden gehouden met de veelvuldige vernietiging van uitspraken van de feitenrechter met betrekking tot de (motivering van de) voorbedachte raad door de Hoge Raad.¹⁵ Van de 288 geselecteerde uitspraken bleken 249 uitspraken relevant voor dit onderzoek. Daarbij gaat het om 199 uitspraken in eerste aanleg.¹⁶ De overige 50 uitspraken zijn geweest door gerechtshoven.¹⁷ In grafiek 1 is een weergave van het aantal zaken per jaar opgenomen. Hierbij is de datum van de uitspraak aangehouden zoals vermeld op www.rechtspraak.nl. Voor het relatief lage aantal uitspraken in het jaartal 2018 is geen directe verklaring gevonden.

Van 55 uitspraken is rechtspraak in een andere aanleg gelokaliseerd. Aan deze vaststelling kan geen betekenis worden ontleend omtrent de hoeveelheid zaken waarin hoger beroep, dan wel, cassatie is ingesteld doordat niet alle uitspraken worden gepubliceerd op www.rechtspraak.nl en in sommige gevallen door de database geen link wordt gelegd tussen behandeling in latere, of eerdere aanleg. Ten aanzien van 17 zaken bestaat overlap in de dataset: zowel de uitspraak bij de rechtbank als in hoger beroep is onderzocht.

Grafiek 1: uitspraken gedifferentieerd naar jaar

De verschillende ten laste gelegde (on)voltooide delicten die zijn aangetroffen in de rechtspraak, bestaan uit (kinder)moord en (zware) mishandeling met voorbedachte raad. Grafiek 2 geeft een overzicht van de aangetroffen uitspraken gedifferentieerd naar het ten laste gelegde delict. Het aantal gesignaleerde delicten in grafiek 2 komt niet overeen met het absolute aantal uitspraken, aangezien in 42 uitspraken meerdere strafbare feiten expliciet cumulatief ten laste zijn gelegd inhoudende het bestanddeel voorbedachte raad. Bij de in-

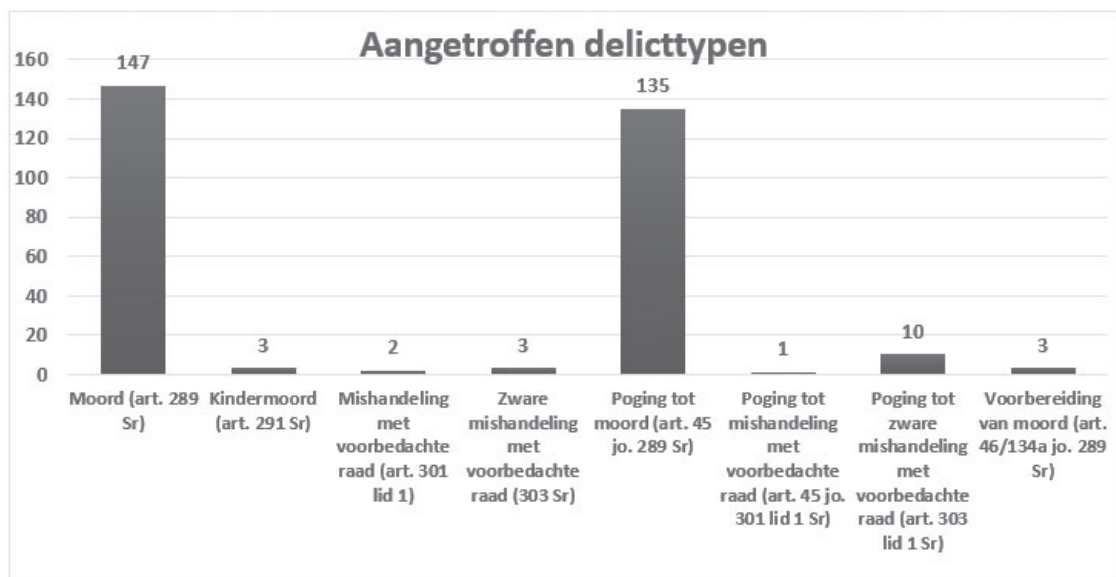
15 Kooij 2016, p. 17-18; De Hullu 2018, p. 263; Spielman 2018, p. 11; De Jong 2013, p. 206.

16 Rb. Alkmaar (5), Rb. Almelo (6), Rb. Amsterdam (16), Rb. Arnhem (5), Rb. Assen (1), Rb. Breda (4), Rb. Den Haag (9), Rb. Gelderland (16), Rb. 's-Gravenhage (9), Rb. Groningen (2), Rb. Haarlem (4), Rb. 's-Hertogenbosch (5), Rb. Limburg (9), Rb. Maastricht (3), Rb. Middelburg (2), Rb. Midden-Nederland (8), Rb. Noord-Holland (7), Rb. Noord-Nederland (14), Rb. Oost-Brabant (21), Rb. Overijssel (12), Rb. Roermond (6), Rb. Rotterdam (17), Rb. Utrecht (5), Rb. Zeeland-West-Brabant (7), Rb. Zutphen (3) en Rb. Zwolle-Lelystad (3).

17 Hof Amsterdam (9), Hof Arnhem (3), Hof Arnhem-Leeuwarden (13), Hof Den Haag (5), Hof 's-Gravenhage (4), Hof 's-Hertogenbosch (15) en Hof Leeuwarden (1).

terpretatie van deze waarden dient rekening te worden gehouden met het gegeven dat het hier om de ten laste gelegde delicten gaat en derhalve niet automatisch om de bewezen verklaarde feiten. Bij de weergave van de delicten is geabstraheerd van de (eventueel) in de tenlastelegging opgenomen deelnemingsvormen.

In het overgrote deel van de uitspraken is sprake van een tenlastelegging gebaseerd op het delict moord ex artikel 289 Sr. Daarbij ging het in 147 (48,36%) zaken om de voltooide variant van dit delict, in 135 (44,41%) zaken betrof het de pogingsvariant en in 3 (0,99%) zaken werd de voorbereidingsvariant aangetroffen. Derhalve is in 285 (93,75%) zaken een tenlastelegging geconstateerd met als wettelijke grondslag artikel 289 Sr. In 3 (0,99%) zaken werd daarnaast een geprivilegieerde vorm van het delict moord aangetroffen, namelijk kindermoord in de zin van artikel 291 Sr. De overige aangetroffen delicten centreren rondom mishandeling. Daarbij ging het in 2 (0,66%) gevallen om een tenlastelegging op grond van artikel 301 lid 1 Sr – mishandeling met voorbedachte raad – en in 3 (0,99%) zaken om zware mishandeling met voorbedachte raad zoals strafbaar gesteld in artikel 303 Sr. De pogingsvariant van laatsgenoemde werd 10 maal (3,29%) aangetroffen in dit onderzoek. De enkelvoudige mishandeling met voorbedachte raad is in 1 (0,33%) zaak in de pogingsvorm waargenomen. De overrepresentatie van het delict moord kan deels worden verklaard door de wijze waarop de ten laste gelegde delicten zijn geanalyseerd. Bij alternatieve tenlasteleggingen is het eerstgenoemde delict inhoudende het bestanddeel ‘met voorbedachte raad’ opgenomen en bij primair-subsidiar tenlasteleggingen is de (impliciet) primaire variant meegenomen in de analyse. Praktisch gezien betekent dit dat veelal het ‘zwaarste’ delict dat de verdachte wordt verweten, is opgenomen.

Grafiek 2: uiteenzetting type aangetroffen delicten

In tabel 2 is numeriek weergegeven welke gradaties van toerekeningsvatbaarheid zijn aangetroffen. Hierbij is het aantal aangetroffen zaken als uitgangspunt genomen.¹⁸ De gebezigde termen in de rechtspraak doen vermoeden dat de feitenrechter veelal aansluiting zoekt

18 Hierbij is de uitspraak Rb. Middelburg 8 april 2010, ECLI:NL:RBMID:2010:BM1124 tweemaal meegenomen aangezien de verdachte voor het onder 1. ten laste gelegde feit verminderd toerekeningsvatbaar is geacht en voor het onder 2. bewezen verklaarde feit sprake is van licht verminderde toerekeningsvatbaarheid.

bij de vijf-¹⁹ dan wel de driepuntsschaal^{20, 21} In acht gevallen bleek de rechter niet in staat tot het concretiseren van de precieze graad van toerekeningsvatbaarheid. In vier andere gevallen volstond de feitenrechter met een combinatie van de gradaties verminderd en sterk verminderd toerekeningsvatbaar. Ook is één gradatie door de feitenrechter gebruikt die niet is te herleiden tot de vijf- of driepuntsschaal; zeer sterk verminderd toerekeningsvatbaar (eenmaal aangetroffen).

Gradatie ontoerekeningsvatbaarheid	Aantal maal waargenomen
Enigszins/licht verminderd toerekeningsvatbaar	17
Verminderd toerekeningsvatbaar	43
Verminderd tot sterk verminderd toerekeningsvatbaar	4
Sterk verminderd toerekeningsvatbaar	34
Zeer sterk verminderd toerekeningsvatbaar	1
Ontoerekeningsvatbaar	143
Enige mate beïnvloed (onmogelijkheid tot specificeren gradatie)	8

Tabel 2: Gradaties ontoerekeningsvatbaarheid

Op grond van voorgaande kwantitatieve analyse kan worden geconcludeerd dat de feitenrechter bij gelegenheid wordt geconfronteerd met zaken waarin zowel het bestanddeel voorbedachte raad als de ontoerekenbaarheid een rol spelen. In het merendeel van die zaken is de tenlastelegging toegespitst op artikel 289 Sr. In de volgende paragraaf wordt ingegaan op de betekenis van het bestanddeel voorbedachte raad en op de wijze waarop een psychische stoornis ten tijde van het delict het bewijs van voorbedachte raad kan beïnvloeden.

3. Voorbedachte raad en een psychische stoornis: de stand van zaken

De voorbedachte raad heeft reeds tot veel discussie geleid, hetgeen aan het eind van de 19de eeuw bij de totstandkoming van het huidige Wetboek van Strafrecht vermoedelijk niet werd voorzien. Zo werd indertijd overwogen dat de term geen wettelijke omschrijving nodig had nu uit dit begrip reeds voortvloeit dat sprake dient te zijn van een moment van bedaard nadenken.²² Toch kunnen we in de wetsgeschiedenis een definitie vinden omtrent de inhoudelijke betekenis van dit bestanddeel:

“een tijdstip van kalm overleg, van bedaard nadenken; het tegenovergestelde van oogenblikkelijke gemoedsopwelling.”²³

Volgens de wetgever kan de zwaarte van het criterium worden gevonden in de gemoedstoestand van de dader: niet het tijdsverloop maar de innerlijke gesteldheid is doorslaggevend. Kernbegrippen hierbij zijn kalmte en bezinning.²⁴ Het kernverwijt van de voorbedachte

19 Met als gradaties: toerekeningsvatbaar, licht/enigszins verminderd toerekeningsvatbaar, verminderd toerekeningsvatbaar, sterk verminderd toerekeningsvatbaar en ontoerekeningsvatbaar.

20 Bestaande uit: toerekeningsvatbaar, verminderd toerekeningsvatbaar en ontoerekeningsvatbaar.

21 Zie hierover ook Bijlsma 2016, p. 57-59; J. Bijlsma & G. Meynen, ‘Heeft ons strafrecht de ‘verminderde’ toerekeningsvatbaarheid wel nodig?’, *NJB* 2017/262, p. 304; F. De Jong, ‘Straf, stoornis en ideologie, of: de toekomst van de twintigste-eeuwse strafrechtsgeschiedenis in Nederland’, *DD* 2018/1, p. 5-6.

22 H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht. Deel 2*, Haarlem: T.D. Tjeenk Willink 1881, p. 460.

23 Smidt 1881-II, p. 460.

24 Smidt 1881-II, p. 454.

raad lijkt dan ook te schuilen in het daadwerkelijk nadenken, zich rekenschap geven van de voorgenomen daad en dit voornemen vervolgens (toch) daadwerkelijk uitvoeren.²⁵ Vanaf 1975 lijkt de rechtspraak een meer objectieve invulling te geven aan het bestanddeel voorbedachte raad dan de zojuist besproken wetsgeschiedenis. Zo liet de Hoge Raad in 1975 een arrest van het gerechtshof 's-Hertogenbosch in stand, inhoudende dat het ten laste gelegde delict “niet het gevolg is geweest van een ogenblikkelijke gemoedsbeweging van req., maar van een enige – zij het betrekkelijk korte – tijd tevoren door hem daartoe genomen besluit en dat req. in het tijdsverloop tussen het nemen van dat besluit en de uitvoering daarvan heeft nagedacht over en zich rekenschap heeft gegeven van de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad.”²⁶ Deze ontwikkeling zet de Hoge Raad op 27 juni 2000 voort.²⁷ In deze zaak, ook wel bekend als de Voodoo-moord, overwoog de Hoge Raad dat een aan de factor tijd verbonden toets leidend is:

“Voldoende is dat verdachte tijd had zich te beraden op het te nemen of het genomen besluit, zodat de gelegenheid heeft bestaan dat hij over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad heeft nagedacht en zich daarvan rekenschap heeft gegeven.”²⁸

Bij de juridische betekenis van de voorbedachte raad wordt hier materieelrechtelijk gezien aangesloten bij de strekking die aan het begrip ten tijde van de invoering van artikel 289 Sr werd toegekend: gelegenheid tot het nadenken en het geven van rekenschap staan voorop. De maatstaf heeft daarmee (ook) een subjectief karakter behouden. Het belang van de uitspraak kan evenwel voornamelijk worden gevonden in de wijze waarop de subjectieve zijde bewijsrechtelijk kan worden geconstrueerd. Het begrip is geobjectiveerd waarbij ‘voldoende tijdsverloop’ als ondergrens lijkt te gelden voor het bestaan van de eerdergenoemde gelegenheid. Het kernverwijt lijkt met deze geobjectiveerde toets niet meer zozeer in het nadenken *an sich* te liggen, maar in de mogelijkheid (veeleer in termen van tijd) tot nadenken en, in sommige gevallen, juist in de ‘onwilligheid’ om hiervan gebruik te maken.²⁹ De tijdsspanne waarin de verdachte zich had kunnen/moeten beraden, kan overigens betrekkelijk kort zijn.³⁰ Deze geobjectiveerde invulling van voorbedachte raad is in de literatuur herhaaldelijk bekritiseerd.³¹

Sinds 28 februari 2012 volgt de Hoge Raad een gematigdere visie waarbij zowel subjectieve als objectieve elementen van belang zijn voor de beoordeling van de voorbedachte raad.³² Materieelrechtelijk bezien is de maatstaf nagenoeg gelijk gebleven, met de kanttekening dat de Hoge Raad ‘een ogenblikkelijke gemoedsopwelling’ expliciet als tegenstelling van voorbedachte raad aanmerkt.³³ Wat betreft de wijze waarop deze maatstaf vervolgens bewijsrechtelijk mag worden geconstrueerd is een verschuiving waarneembaar ten aanzien van de eerdere rechtspraak op dit punt:

25 F.S. Bakker, ‘Voorbedachte raad’, *DD* 2011/16, p. 224; W.A. Holland, ‘Voorbedachte raad: het spanningsveld tussen inhoudelijke betekenis en bewijsbaarheid’, in: E. Hofstee, O.J.M.D.L. Jansen & A.M.G. Smit, *Kringgedachten. Opstellen van de Kring Corstens*, Deventer: Kluwer 2014, p. 56-57. Zie voor kritiek op dit kernverwijt C.J. Heemskerk, *Doodslag en moord (art. 297-289 W.v.S.)*, Amsterdam: M.J. Portielje 1908, p. 141-142.

26 HR 6 mei 1975, ECLI:NL:HR:1975:AB3939, *NJ* 1975/416 m.nt. Th.W. van Veen.

27 HR 27 juni 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA6308, *NJ* 2000/605.

28 HR 27 juni 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA6308, *NJ* 2000/605, r.o. 3.5.

29 R.S.T. Gaarhuis, ‘Voorbedachte raad: een objectief vereiste?’, *DD* 2009/80, p. 1151.

30 De Hullu 2018, p. 261-262.

31 Zie A. Das, Y. Piekhaar & N. Tielemans, ‘Gelegenheid voor beraad? Over indicaties voor voorbedachte raad’, *DD* 2014/54, p. 561-562; Gaarhuis 2009, p. 1156-1158; Bakker 2011, p. 240-241; De Hullu 2018, p. 262; Conclusie A-G Vellinga voor HR 22 februari 2005, ECLI:NL:HR:AR5714, punt 184; Holland 2014, p. 69.

32 HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, *NJ* 2012/518 m.nt. B.F. Keulen.

33 HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, *NJ* 2012/518 m.nt. B.F. Keulen, r.o. 2.7.3.

“Bij de vraag of sprake is van voorbedachte raad gaat het bij uitstek om een weging en waardering van de omstandigheden van het concrete geval door de rechter, waarbij deze het gewicht moet bepalen van de aanwijzingen die voor of tegen het bewezen verklaren van voorbedachte raad pleiten. De vaststelling dat de verdachte voldoende tijd had om zich te beraden op het te nemen of het genomen besluit vormt weliswaar een belangrijke objectieve aanwijzing dat met voorbedachte raad is gehandeld, maar behoeft de rechter niet ervan te weerhouden aan contra-indicaties een zwaarder gewicht toe te kennen. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de omstandigheid dat de besluitvorming en uitvoering in plotselinge hevige drift plaatsvinden, dat slechts sprake is van een korte tijdspanne tussen besluit en uitvoering³⁴ of dat de gelegenheid tot beraad eerst tijdens de uitvoering van het besluit ontstaat. Zo kunnen bepaalde omstandigheden (of een samenstel daarvan) de rechter uiteindelijk tot het oordeel brengen dat de verdachte in het gegeven geval niet met voorbedachte raad heeft gehandeld.”³⁵

Hoewel het tijdsverloop tussen besluit en uitvoering nog steeds een objectieve aanwijzing kan vormen voor de aanwezigheid van voorbedachte raad, besteedt de Hoge Raad nu nadrukkelijk aandacht aan de subjectieve zijde van voorbedachte raad: de rechter kan gewicht toekennen aan eventueel aanwezige contra-indicaties en, gelet op dat gewicht, ook bij een ruim tijdsverloop het bestanddeel voorbedachte raad niet bewezen achten. Met deze maatstaf, die thans nog steeds geldt, lijken objectiviteit en subjectiviteit weer meer met elkaar in evenwicht.³⁶ In verband met de problematische ‘bewijsbaarheid’ van de daadwerkelijke gemoedstoestand van de verdachte, is objectivering nog steeds mogelijk. Deze objectivering geldt evenwel niet onverkort: als contra-indicaties erop wijzen dat van daadwerkelijk nadenken en rekenschap geven geen sprake kon zijn, kan dat aan het bewijs van voorbedachte raad in de weg staan – ongeacht de tijd die beschikbaar was voor beraad. De Hoge Raad benoemt hierbij drie relevante – geenszins limitatieve – omstandigheden: 1) besluit en uitvoering vinden plaats ten tijde van hevige emoties; 2) de tijdsspanne voor beraad vangt aan nadat de uitvoering reeds is gestart en 3) de tijdsspanne voor beraad is relatief kort.³⁷ Het hernieuwde inzicht van de Hoge Raad heeft ook betrekking op de reikwijdte van de motiveringsplicht:

“mede met het oog op het strafverzwarende gevolg dat dit bestanddeel heeft, moeten - anders dan wel uit eerdere rechtspraak van de Hoge Raad wordt afgeleid - aan de vaststelling dat de voorbedachte raad vereiste gelegenheid heeft bestaan, bepaaldelijk eisen worden gesteld en dient de rechter, in het bijzonder indien de voorbedachte raad niet rechtstreeks uit de bewijsmiddelen volgt, daaraan in zijn motivering van de bewezenverklaring nadere aandacht te geven.”³⁸

Met de uitspraak van 19 juni 2012 bevestigt de Hoge Raad het aangescherpte toetsingskader voor de voorbedachte raad.³⁹

Reeds in 2013 wierpen Jansen en Stevens de vraag op hoe de hierboven beschreven rechtspraak over het bewijs van voorbedachte raad uitwerkt, of zou moeten uitwerken, ten aanzien van verdachten met een psychische stoornis.⁴⁰ Immers, als bepaalde emoties, zoals

34 Het is overigens de vraag of de feitenrechter in dergelijke gevallen überhaupt toekomt aan de vaststelling dat objectief gezien voldoende tijd voor beraad heeft bestaan.

35 HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518 m.nt. B.F. Keulen, r.o. 2.7.3.

36 De Jong 2013, p. 208; Holland 2014, p. 62; E.J. Hofstee, De voorbedachte raad in Nederland en Duitsland, in: J.W. Fokkens e.a. (red.), *Ad hunc modum. Opstellen over het materieel strafrecht*, Deventer: Kluwer 2013, p. 123.

37 HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518 m.nt. B.F. Keulen, r.o. 2.7.3.

38 HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518 m.nt. B.F. Keulen, r.o. 2.7.3.

39 HR 19 juni 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW8678, NJ 2012/519 m.nt. B.F. Keulen.

40 Jansen & Stevens 2013, p. 643-644.

hevige drift, een contra-indicatie kunnen opleveren voor het aannemen van voorbedachte raad, ontstaat de vraag of bepaalde psychische stoornissen – die eveneens of zelfs heviger kunnen ingrijpen in het vermogen van de verdachte tot kalm beraad – ook als contra-indicatie kunnen worden aangemerkt. In 1975 oordeelde de Hoge Raad al dat (volledige) toerekenbaarheid niet is vereist voor het bewijs van voorbedachte raad.⁴¹ Ook in 2008 benadrukte de Hoge Raad dat een zodanige beperking in de keuzevrijheid van de verdachte vanwege een stoornis dat het feit niet aan hem kan worden toegerekend, niet onverenigbaar is met de bewezenverklaring van voorbedachte raad.⁴² Gelet op de objectief ingestoken toetsing van destijds, wekt dit wellicht geen verbazing. Maar kan nog onverkort aan dit standpunt worden vastgehouden na de kentering van 2012? Onder de daarin tot uitdrukking gebrachte subjectievere opvatting bestaat misschien meer ruimte om de stoornis – en de onderliggende invloed op het denken en handelen van de verdachte – te laten meewegen in de beoordeling van het bewijs van de voorbedachte raad.⁴³ Deze onduidelijkheid is tot op heden niet opgehelderd door de Hoge Raad. De laatste uitspraak waarin expliciet wordt stilgestaan bij de voorbedachte raad in combinatie met ontoerekenbaarheid dateert van 16 maart 2010.⁴⁴ Het ontbreken van recentere rechtspraak van de Hoge Raad wekt geen verbazing. Zaken waarin ontoerekenbaarheid speelt, worden zelden – ten aanzien van de in het geding zijnde ontoerekenbaarheid – voorgelegd aan de Hoge Raad.⁴⁵ Feitenrechtspraak over de verhouding tussen voorbedachte raad en ontoerekenbaarheid laat in numerieke zin wisselende uitkomsten zien. Kijkend naar de zaken⁴⁶ waarin de verdachte *ontoerekeningsvatbaar* is verklaard,⁴⁷ kan als balans worden opgemaakt dat in 17 (9,77%) zaken de feitenrechter expliciet rekening houdt met de mentale toestand van de verdachte bij het bewijs van de voorbedachte raad en gelet daarop het bestanddeel niet bewezen verklaart. Daartegenover staan 27 (15,52%) zaken waarin de feitenrechter nadrukkelijk overweegt dat de psychische gesteldheid van de verdachte niet van invloed is op het bestaan van voorbedachte raad. In 4 (2,30%) zaken heeft de feitenrechter blijk gegeven van enige rekenschap van de *ontoerekeningsvatbaarheid*, bijvoorbeeld door behoedzaamheid te betrachten met betrekking tot de betrouwbaarheid van de verklaring van de verdachte.⁴⁸ In het overgrote deel van de zaken gaat de feitenrechter voorbij aan een expliciete overweging over ontoerekeningsvatbaarheid op dit punt:⁴⁹ in 47 (27,01%) zaken werd de voorbedachte raad aangenomen en in 79 (45,40%) zaken werd het bestanddeel niet bewezen verklaard.⁵⁰ Gelet op de periode die dit onderzoek beslaat – 16 maart 2010 tot en met 31 december 2018 – ontstaat de vraag of de feitenrechtspraak van vóór 2012, met de toen nog geldende objectieve uitleg van voorbedachte raad, wél eenduidig was. Dit blijkt niet het geval: ook

41 HR 6 mei 1975, ECLI:NL:HR:1975:AB3939, NJ 1975/416 m.nt. Th.W. van Veen.

42 HR 5 februari 2008, ECLI:NL:HR:2008:BB4959, NJ 2008/97, r.o. 3.4.

43 Jansen & Stevens 2013, p. 639-648, 648; De Hullu 2018, p. 264.

44 HR 16 maart 2010, ECLI:NL:HR:2010:BK8507; in deze uitspraak houdt de Hoge Raad vast aan de verenigbaarheid van handelen met voorbedachte raad en de ontoerekeningsvatbaarheid.

45 J. de Hullu, *Materieel strafrecht*, Deventer: Kluwer 2015, p. 348; de nieuwste druk van dit boek (2018) maakt hiervan geen melding meer.

46 Hierbij wordt uitgegaan van de ten laste gelegde delicten, waardoor zaken met expliciet cumulatieve tenlasteleggingen telkens apart zijn meegenomen.

47 Dit is het geval in 143 zaken, in totaal omvattende 174 (expliciet cumulatief) relevante ten laste gelegde delicten.

48 Zie bijv. Hof 's-Hertogenbosch 30 april 2014, ECLI:NL:GHSHE:2014:1252 en Rb. Noord-Holland 20 juli 2018, ECLI:NL:RBNHO:2018:6310.

49 Uiteraard valt bij deze categorie zaken niet volledig uit te sluiten dat de psychische stoornis of de gebrekkige ontwikkeling van de verdachte – zij het impliciet – is meegewogen.

50 In deze categorieën zijn ook de uitspraken ondergebracht waarin enige motivering ten aanzien van de voorbedachte raad ontbreekt.

ten aanzien van de uitspraken in de periode 16 maart 2010 tot en met 28 februari 2012 zijn wisselende uitkomsten waar te nemen. Zo achtte de feitenrechter in 12 (25%) gevallen de ontoerekenbaarheid expliciet irrelevant en in 5 (10,42%) zaken stond deze juist in de weg aan een bewezenverklaring van het bestanddeel.⁵¹ Kortom de feitenrechtspraak laat cijfermatig een wisselende benaderingswijze zien bij het bewijs van voorbedachte raad terwijl de verdachte volledig ontoerekeningsvatbaar is. Welke inhoudelijke verschillen in benadering zijn aangetroffen, bespreken we nader in de volgende paragraaf.

4. Voorbedachte raad en ontoerekenbaarheid in de feitenrechtspraak

In cijfermatige zin is in de feitenrechtspraak een wisselende uitkomst waargenomen wat betreft de invloed van de (rapportages die strekken tot) ontoerekenbaarheid op het bewijs van de voorbedachte raad. In deze paragraaf zoomen we nader in op een aantal uitspraken waarin de feitenrechter de ontoerekeningsvatbaarheid expliciet noemt in de bewijsoverweging van de voorbedachte raad. Hiermee beogen we meer inzicht te verschaffen in de precieze overwegingen die leiden tot het bewijs van voorbedachte raad bij aanwezigheid van een ernstige stoornis, dan wel tot vrijspraak van dit bestanddeel vanwege de stoornis. Allereerst lichten we twee zaken uit ter illustratie van de verschillen in de feitenrechtspraak. Daarna worden de bevindingen van de inhoudelijke analyse weergegeven.

4.1 Twee benaderingswijzen: twee zaken ter illustratie

Uit de feitenrechtspraak over de aanwezigheid van een stoornis en de rol daarvan bij het bewijs van voorbedachte raad, zijn grofweg twee benaderingswijzen te herleiden: (I) de aanwezigheid van een (ernstige) stoornis is niet onverenigbaar met een bewezenverklaring van voorbedachte raad en (II) de aanwezigheid van een (ernstige) stoornis kan aan het bewijs van voorbedachte raad in de weg staan. De hieronder te bespreken zaken vertonen tot op bepaalde hoogte overeenkomsten wat betreft de voor de vaststelling van de voorbedachte raad relevante feiten en omstandigheden. Zo is in beide zaken sprake van een ruim tijdsverloop en een eenduidig doel van de verdachte. Daarnaast gaat het steeds om een verdachte met een stoornis die zich heeft geuit in (bevels)hallucinaties. Beide uitspraken zijn geruime tijd gewezen na de koerswijziging van de Hoge Raad op 28 februari 2012.

Benaderingswijze I: Rb. Oost-Brabant 8 september 2015, ECLI:NL:RBOBR:2015:5288

In de zaak 17.1 wordt aan de verdachte primair poging tot moord verweten. De rechtbank heeft de volgende feiten en omstandigheden afgeleid uit de bewijsmiddelen. Verdachte werd op 14 januari 2015 wakker en kreeg door “dat hij iemand neer moest steken”. Hij heeft besloten om daar gehoor aan te geven en heeft zich het voornemen eigen gemaakt. Vervolgens heeft de verdachte zich klaargemaakt voor zijn vertrek uit de woning. Nadat hij is opgestaan en heeft gedoucht, heeft de verdachte een mes gepakt alvorens de woning te verlaten en richting de woning van het slachtoffer te vertrekken. Eenmaal daar aangekomen, heeft hij het slachtoffer naar de deur gelokt door op het raam van de woning te kloppen. Toen het slachtoffer de deur opende, heeft de verdachte tien- tot twintigmaal op het bovenlijf van het slachtoffer ingestoken met het door hem meegebrachte mes. Dit feitencomplex brengt de rechtbank tot de vaststelling dat de verdachte op 14 januari 2015 het besluit heeft genomen om iemand neer te steken. Tussen dit besluit en de daad-

⁵¹ Ook voor de uitspraak van 2012 zijn er zaken waarin de feitenrechter de ontoerekenbaarheid niet expliciet in overweging neemt in het kader van de voorbedachte raad: in 21 zaken (43,75%) werd wel voorbedachte raad aangenomen en in 10 (20,83%) zaken niet.

werkelijke uitvoering heeft voor de verdachte voldoende tijd bestaan “om over de betekenis en gevolgen van die voorgenomen daad na te denken en zich daarvan rekenschap te geven.” Dit brengt de rechtbank ertoe de voorbedachte raad bewezen te verklaren. Wat verdachtes stoornis betreft, overweegt de rechtbank dat “niet is gebleken dat zijn handelen voortkwam uit een hevige gemoedsbeweging.” Ook uit het handelen van verdachte na afloop van het steekincident – het naar huis fietsen, het mes afwassen en opbergen en het inlichten van zijn zus – leidt de rechtbank af dat de verdachte “weloverwogen heeft gehandeld”. Ondanks dat de verdachte door deskundigen ontoerekeningsvatbaar wordt geacht wegens een psychotische stoornis (niet anders omschreven) die zich uitte in “een floride psychotisch toestandsbeeld met imperatieve hallucinaties” en resulteerde in een ernstig verstoorde realiteitstoetsing, komt de rechtbank tot een bewezenverklaring. De verdachte wordt ontoerekeningsvatbaar verklaard.

Benaderingswijze II: Rb. Noord-Holland 18 april 2017, ECLI:NL:RBNHO:2017:3124

Ook in de zaak 17.2 wordt aan de verdachte een poging tot moord verweten. De feiten van de zaak zijn als volgt door de Rechtbank Noord-Holland vastgesteld. Op 30 november 2015 is de verdachte zonder duidelijk doel op zijn fiets gestapt en heeft hij gedurende enige tijd rondgefietst. Op enig moment ontstond de behoefte om “iets slechts te doen” en “[voelde] hij zich als een moordenaar”. Hierna kruiste zijn pad met dat van een groep fietsende jongens. Volgens de verdachten heeft één van de jongens iets tegen hem gezegd en kreeg de verdachte van ‘demonen in zijn geest’ de opdracht om hem ‘iets’ aan te doen. Hij is achter het 13-jarige slachtoffer aangefietst en heeft gewacht totdat hij alleen was, hetgeen ongeveer vijf minuten in beslag heeft genomen. Toen het slachtoffer eenmaal alleen was, heeft de verdachte hem tot stoppen gebracht en is het slachtoffer door de verdachte, in opdracht van God, in zijn borstregio gestoken met een mes.

Gelet op het doel van de verdachte en het tijdsverloop van het geheel, lijkt volgens de rechtbank sprake te zijn van voorbedachte raad. Voordat hieraan een bewezenverklaring wordt opgehangen, beraadt de rechtbank zich over de aanwezigheid van contra-indicaties. In dit kader leidt de rechtbank uit de rapportages van de deskundigen af dat de verdachte aan meerdere stoornissen lijdt en “in een geestelijk (uiterst) instabiele toestand verkeerde.” De deskundigen rapporteren over een scala aan stoornissen (o.a. een depressieve stoornis en een cannabis geïnduceerde psychotische stoornis) die het realiteitsbesef in zeer sterke mate – op een negatieve wijze – hebben beïnvloed. De handelingen lijken te zijn voortgekomen uit de psychotische belevingswereld van verdachte, aldus de deskundigen. De rechtbank concludeert met inachtneming van de rapportages tot vrijspraak van het bestanddeel voorbedachte raad nu niet wettig en overtuigend kan worden vastgesteld dat de verdachte, ondanks het tijdsverloop, “(daadwerkelijk) voldoende rekenschap kon geven van zijn voorgenomen daad.” Voor de impliciet primair ten laste gelegde poging tot doodslag volgt wél een bewezenverklaring. Ten aanzien van de strafbaarheid overweegt de rechtbank:

“[g]elet op het voorgaande en onder verwijzing naar de hiervoor genoemde overwegingen ten aanzien van de voorbedachte raad acht de rechtbank verdachte volledig ontoerekeningsvatbaar ten tijde van het delict.”

4.2 *Twee benaderingswijzen: nadere beschouwing*

In deze paragraaf worden de zojuist geïllustreerde benaderingswijzen nader uitgediept. Dit zal steeds gebeuren aan de hand van de zaken die middels de in paragraaf 2 toegelichte zoekcriteria zijn verzameld.

Benaderingswijze I: een (ernstige) stoornis is niet onverenigbaar met een bewezenverklaring van voorbedachte raad

Zoals reeds toegelicht in paragraaf 3, hebben de gebruikte zoekcriteria 27 zaken opgeleverd waarin de feitenrechter expliciet de ontoerekenbaarheid in overweging neemt bij de motivering van de voorbedachte raad en dit bestanddeel vervolgens (toch) bewezen verklaart. Indien deze zaken worden vergeleken met de gevallen waarin de feitenrechter tot een bewezenverklaring van de voorbedachte raad concludeert zonder nadrukkelijke overwegingen te wijden aan de ontoerekenbaarheid, dan blijkt dat de overwegingen van de feitenrechter over de verenigbaarheid van de voorbedachte raad en de ontoerekenbaarheid in veel gevallen een reactie zijn op het verweer van de verdediging omtrent de onverenigbaarheid van die twee leerstukken. Een inhoudelijke bestudering van de zaken heeft enkele opvallende elementen aan het licht gebracht. Deze worden hieronder nader toegelicht.

Overkoepelend kan worden opgemerkt dat het merendeel van de geselecteerde zaken een beknopte motivering bevat omtrent de verenigbaarheid van de voorbedachte raad en de ontoerekenbaarheid. Door de feitenrechter wordt, veelal als reactie op een verweer van de verdediging, regelmatig niet wezenlijk meer overwogen dan dat de aanwezigheid van de stoornis niet in de weg staat aan de voorbedachte raad.⁵² Dergelijke overwegingen lijken geënt te zijn op HR 5 februari 2008, NJ 2008/97 waarin is bepaald dat de ontoerekenbaarheid van de verdachte niet uitsluit dat met voorbedachte raad is gehandeld. Hoewel dit arrest dateert van vóór de koerswijziging in 2012, zien wij dergelijke verkorte motiveringen ten aanzien van de verenigbaarheid van de voorbedachte raad en ontoerekenbaarheid (ook) in recentere uitspraken terug.⁵³

In navolging van de vaststelling van Jansen en Stevens in 2013,⁵⁴ kunnen wij bevestigen dat de feitenrechter in een aantal zaken het door de Hoge Raad voor opzet ontwikkelde inzichtscriterium⁵⁵ als maatstaf toepast bij de voorbedachte raad. Zo overwoog de Rechtbank Rotterdam dat “een dergelijke stoornis of gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens slechts dan aan de bewezenverklaring van opzet en voorbedachte raad in de weg [kan] staan indien bij de verdachte ten tijde van zijn handelen ieder inzicht in de draagwijdte van zijn gedragingen en de mogelijke gevolgen daarvan zou hebben ontbroken.”⁵⁶ In gelijke zin overwoog de Rechtbank Limburg ten aanzien van een psychotische verdachte dat “bij verdachte ten tijde van zijn daad en ook na zijn daad niet ieder inzicht in zijn handelen [ontbrak].”⁵⁷ De aanwending van het inzichtscriterium voor de voorbedachte raad is onzes inziens echter niet (helemaal) zuiver. Tot op heden is dit criterium door de Hoge Raad niet ten behoeve van de voorbedachte raad aangewend. Ook in de uitspraak van 30 juni 2009 van de Hoge Raad wordt het inzichtscriterium niet genoemd⁵⁸ – ondanks het pleidooi van

52 Zie Rb. 's-Hertogenbosch 29 juni 2010, ECLI:NL:RBSHE:2010:BM9468; Hof Arnhem 31 maart 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ0228; Hof Amsterdam 10 november 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BU4617; Rb. 's-Gravenhage 1 december 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BV0254; Rb. Zutphen 12 januari 2012, ECLI:NL:RBZUT:2012:BV0733; Rb. Oost-Brabant 30 augustus 2013, ECLI:NL:RBOBR:2013:4877; Hof Arnhem-Leeuwarden 7 december 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:9176.

53 Zie bijv. Rb Den Haag 13 april 2017, ECLI:NL:RBDHA:2017:3776; Rb. Overijssel 7 juni 2018, ECLI:NL:RBOVE:2018:1957.

54 Jansen & Stevens 2013, p. 647.

55 HR 9 december 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2775, NJ 2009/157 m.nt. T.M. Schalken, r.o. 4.2.

56 Rb. Rotterdam 7 december 2010, ECLI:NL:RBROT:2010:BO7151.

57 Rb. Limburg 2 maart 2017, ECLI:NL:RBLIM:2017:1904. Zie ook Rb. Haarlem 22 juni 2010, ECLI:NL:RBHAA:2010:BM9748; Rb. Almelo 17 december 2010, ECLI:NL:RBALM:2010:BO7646; Rb. Breda 16 oktober 2012, ECLI:NL:RBBRE:2012:BY0195; Rb. Overijssel 27 november 2013, ECLI:NL:RBOVE:2013:2885; Rb. Limburg 10 juni 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:5144; Rb. Gelderland 30 maart 2015, ECLI:NL:RBGEL:2015:2165; Hof 's-Hertogenbosch 23 november 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:5230.

58 HR 30 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4070.

Machielse voor een parallel lopend criterium voor de voorbedachte raad. Dit criterium zou volgens Machielse als volgt kunnen luiden:

“voor de voorbedachte raad zou dan gelden dat die enkel niet kan worden aangenomen als de rechter ervan overtuigd is dat de verdachte verstoken is geweest van iedere mogelijkheid om gedurende de tijdsspanne die hem gegeven was enigermate tot bezinning te komen.”⁵⁹

Uit de geanalyseerde rechtspraak blijkt voorts dat – zeker in vergelijking met de hieronder te bespreken tweede benaderingswijze – in het kader van de voorbedachte raad een beperkte betekenis wordt toegekend aan de rapportages van deskundigen. Ook in gevallen waarbij de deskundigen de mogelijkheid tot het geven van rekenschap en het beraden door de verdachte wegens de aanwezigheid van een stoornis sterk in twijfel trekken, wordt eenvoudig tot de bewezenverklaring van de voorbedachte raad geconcludeerd. Zo werd in een zaak door de rechtbank besloten dat de verdachte zich in casu onder meer schuldig heeft gemaakt aan de moord op zijn huisgenoot.⁶⁰ Voorafgaand aan de levensberoving heeft de verdachte zijn voornemen daartoe geopenbaard in verschillende berichten aan zijn zus, zijn moeder en anderen. Hoewel het precieze tijdstip van de levensberoving niet valt vast te stellen, leidt de rechtbank uit het bewijs af dat tussen het eerste bericht en de levensberoving minimaal drieënveertig minuten zijn verstreken. In die periode heeft de verdachte zich voorzien van een hamer en heeft hij enkele blikjes bier genuttigd. Volgens de rechtbank is er voor de verdachte in die (minimaal) drieënveertig minuten gelegenheid tot beraad geweest. Dat de verdachte hiertoe ook in staat was, wordt onder meer afgeleid uit zijn adequate reactie op een bericht van een busbedrijf. De verdachte heeft in de periode voorafgaand aan de aanval op zijn huisgenoot normaal gefunctioneerd, aldus de rechtbank. Een blik op de deskundigenrapporten leert ons dat de verdachte ernstig (floride) psychotisch was ten tijde van de moord, in welk kader hij opdrachten van stemmen hoorde. Daarnaast was hij tevens onder invloed van alcohol en cannabis. Volgens het pro Justitia-onderzoek van de psychiater had de verdachte “geen realiteitsbesef en was [er] sprake van een forse oordeels- en kritiekstoornis. Hij was hierbij de controle kwijt over zijn gedrag en gedragskeuzes.” In navolging van de deskundigen concludeert de rechtbank dat de verdachte ontoerekeningsvatbaar dient te worden geacht en hij wordt ontslagen van alle rechtsvervolging. De vaststelling dat de verdachte niet alleen gelegenheid heeft gehad tot beraad, maar daartoe door de rechtbank ook *in staat* is geacht lijkt haaks te staan op de vaststelling van de psychiater dat er zowel een gebrek aan realiteitsbesef is geweest als ook het ontbreken van controle over zijn handelen en zijn gedragskeuzes. Een soortgelijke ‘discrepantie’ wordt aangetroffen in een uitspraak van het Hof Amsterdam.⁶¹ In deze zaak concludeert het gerechtshof tot een bewezenverklaring van het bestanddeel voorbedachte raad. De feitelijke gang van zaken toont aan dat sprake is van een tijdsverloop tussen het besluit en het handelen. In die periode heeft volgens het hof voor de verdachte de mogelijkheid bestaan tot nadenken, rekenschap geven en om tot bezinning te komen. Daaraan doet niet af “dat verdachte handelde onder invloed van een psychose.” De invloed van de (floride) psychose op het handelen van verdachte wordt nader uitgediept in enkele pro Justitia-rapporten. Ondanks de vaststelling dat verdachte inzicht had in zijn handelen en de (mogelijke) con-

59 Zie conclusie A-G Machielse voor HR 30 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4070, punt 3.10.

60 Rb. Den Haag 13 april 2017, ECLI:NL:RBDHA:2017:3776.

61 Hof Amsterdam 10 november 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BU4617. Zie ook 27 oktober 2010, ECLI:NL:RBROE:2010:BO1814; Rb. 's-Gravenhage 3 augustus 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BR4060; Rb. Zutphen 12 januari 2012, ECLI:NL:RBZUT:2012:BV0733; Rb. Breda 16 oktober 2012, ECLI:NL:RBBRE:2012:BY0195; Rb. Oost-Brabant 30 augustus 2013, ECLI:NL:RBOBR:2013:4877; Rb. Limburg 2 maart 2017, ECLI:NL:RBLIM:2017:1904.

sequenties daarvan, wordt in twee rapporten opgemerkt dat “het denken, voelen en handelen” van verdachte in het geheel uit zijn psychose is voortgekomen. De rapporteurs van het Pieter Baan Centrum voegen daaraan toe dat de verdachte geen beschikking had over zijn wilsvrijheid en daarmee “[was] er geen ruimte meer voor gezonde gedragalternatieven.” Hoewel in eerste instantie soms sprake lijkt te zijn van een tegenstelling tussen de motivering van de feitenrechter en de bevindingen van de deskundigen, hoeft dit niet per definitie het geval te zijn. Er kan simpelweg sprake zijn van een verschil in benadering. Een mogelijke verklaring voor het toekennen van een beperkte betekenis aan de rapportages van deskundigen door de feitenrechter is de criminologische leer van *bounded rationality*. Deze theorie houdt grofweg in dat personen de meest rationele keuze maken binnen hun gelimiteerde besluitvorming. Door onder andere cognitieve beperkingen is de mens begrensd in zijn besluitvorming. Besluiten kunnen daarmee voor buitenstaanders irrationeel voorkomen, maar zijn voor de besluitende persoon desalniettemin rationeel binnen de gegeven beperkingen.⁶² Socioloog March verwoordde het in 1988 als volgt:

“human beings develop decision procedures that are sensible, given the constraints, even though they might not be sensible if the constraints are removed.”⁶³

Een persoon met een ernstige stoornis kan in deze zienswijze dus de meest rationele keuze maken die binnen zijn beperkte mentale toestand mogelijk is. Ook binnen een stoornis is dan sprake van een rationeel besluit en de mogelijkheid tot bezinning, zij het binnen de beperkingen van het individu. Op basis van een dergelijke gedachtegang kunnen het besluit en de beraadslaging vervolgens aan een individu worden toegeschreven. Een redenering die bij deze criminologische theorie lijkt aan te sluiten kan worden gevonden in een zaak waarin de rechtbank vaststelde dat de verdachte “binnen zijn psychotische toestand de tijd en de gelegenheid heeft gehad om zich te beraden.”⁶⁴ Een vergelijkbare redenering kan ook worden gevolgd ten aanzien van een hevige gemoedsbeweging: ook een extreem woedend persoon neemt binnen deze leer immers het voor hem meest rationele besluit. Gelet op de rechtspraak van de Hoge Raad ligt een dergelijke redenering evenwel niet voor de hand. Het is de vraag of toepassing van de leer van *bounded rationality* ten aanzien van de (ernstig) psychisch gestoorde verdachte (dan wel) wenselijk is.

In de onderzochte rechtspraak zijn zowel overwegingen aangetroffen die zijn gestoeld op een objectieve invulling van de voorbedachte raad – gelegenheid in termen van tijd – als op de meer subjectieve invulling van de voorbedachte raad – het daadwerkelijk nadenken en het zich geven van rekenschap. Zo stond in een zaak van het Hof Amsterdam een objectieve invulling centraal.⁶⁵ In deze zaak is aan de verdachte ten laste gelegd dat hij zijn zoon met voorbedachte raad van het leven heeft beroofd. Met dit doel is hij, tezamen met zijn zoon, richting de snelweg gelopen. Daar aangekomen is hij een aantal maal met zijn zoon op zijn schouders de snelweg opgelopen. De derde poging om een aanrijding te bewerkstelligen is voor zijn zoon fataal gebleken. Ten aanzien van de voorbedachte raad volgens het hof heeft de verdachte op grond van deze feiten en omstandigheden “tussen het nemen van dat besluit en de uitvoering ervan voldoende tijd gehad om over de betekenis en de

62 B. Kalantari, ‘Herbert A. Simon on making decisions: enduring insights and bounded rationality’, *Journal of Management History* 2010/16 Issue: 4, p. 512-513.

63 J.G. March, ‘Bounded rationality, ambiguity, and the engineering of choice’, in: D.E. Bell, A. Tversky & H. Raiffa (red.), *Decision Making: Descriptive, Normative and Prescriptive Interactions*, Cambridge: Cambridge University Press 1988, p. 36.

64 Rb. Amsterdam 25 november 2011, ECLI:NL:RBAMS:2011:BU6184.

65 Hof Amsterdam 10 november 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BU4617.

gevolgen van zijn daad na te denken, zich daarvan rekenschap te geven en tot bezinning te komen, waaraan niet afdoet dat verdachte handelde onder invloed van een psychose.”⁶⁶ De subjectieve invulling van het bestanddeel is bijvoorbeeld aangetroffen in een uitspraak van de Rechtbank 's-Gravenhage.⁶⁷ De verdachte was op de dag van het delict in zijn ouderlijk huis. Hij verklaarde aan zijn moeder dat hij voornemens had om zichzelf van zijn leven te beroven, waarop zij reageerde dat ze “zichzelf dan ook wat zou aandoen.” De verdachte heeft toen besloten dat hij haar eerst om het leven moest brengen. Hij heeft in de keuken enkele messen verzameld en heeft daarna zijn moeder meerdere malen gestoken. Op enig moment hoorde hij haar gorgelen waarop hij besloot om door te gaan met de geweldshandeling met het doel om zijn moeder van het leven te beroven. Toen dit doel zich in zijn ogen had verwezenlijkt is hij gestopt om vervolgens na enige tijd te controleren of ze wel echt het leven had gelaten. Toen hij zich hiervan had verzekerd, heeft hij een zelfmoordpoging ondernomen door uit het dakraam te springen. In het kader van deze feiten en omstandigheden stelt de rechtbank vast dat de verdachte niet alleen de gelegenheid heeft gehad tot het geven van rekenschap en het nadenken over de gevolgen, maar dat hij daarvan ook daadwerkelijk gebruik heeft gemaakt. De stoornis van verdachte (paranoïde psychotisch toestandsbeeld voortkomend uit een schizofrene stoornis) staat aan die vaststelling niet in de weg.

Benaderingswijze II: een stoornis staat in de weg aan het bewijs van voorbedachte raad

In 15 zaken, inhoudende 17 tenlasteleggingen met het bestanddeel voorbedachte raad, heeft de feitenrechter een expliciete overweging gewijd aan de ontoerekenbaarheid van de verdachte in het kader van de voorbedachte raad alvorens dit bestanddeel niet wettig en overtuigend bewezen te verklaren. Een nadere verkenning van deze zaken laat zien dat de doorwerking van een (ernstige) psychische stoornis in het gedrag grofweg langs drie lijnen aan het bewijs van voorbedachte raad in de weg kan staan: (1) de stoornis als zelfstandige contra-indicatie, (2) de stoornis in combinatie met (andere wel reeds) door de Hoge Raad expliciet erkende contra-indicatie(s) en (3) de stoornis als onderdeel van een erkende contra-indicatie.

Ad 1. In de rechtspraak zijn zaken aangetroffen waarin de feitenrechter een doorslaggevende betekenis aan de stoornis heeft toegekend als contra-indicatie van de voorbedachte raad. Dit speelde bijvoorbeeld in de zaak 17.2, die in paragraaf 4.1 als illustratie voor de tweede benaderingswijze is gebruikt. Maar ook de Rechtbank Limburg⁶⁸ zag zich in 2014 genoodzaakt om, ondanks de aanwezigheid van een ruim tijdsverloop, vrij te spreken van het bestanddeel voorbedachte raad vanwege de doorwerking van de stoornis van verdachte. In deze zaak heeft de verdachte gedurende enkele uren zijn toenmalige vriendin in haar bovenlijf gestoken met een keukenmes. De rechtbank stelt tevens vast dat zij meerdere malen in haar gezicht is geslagen. De voorliggende vraag is of de verdachte zich schuldig heeft gemaakt aan poging tot moord. Nu niet kan worden vastgesteld dat de verdachte zich daadwerkelijk rekenschap heeft gegeven over een ‘mogelijk voorgenomen daad’, bekijkt de rechtbank of het tijdsverloop van meerdere uren als objectieve aanwijzing afdoende is voor de bewezenverklaring van de voorbedachte raad. Gelet op de geestelijke toestand van de verdachte ten tijde van het delict, c.q. een psychose in het kader van schizofrenie van het paranoïde type, kan de rechtbank niet met voldoende zekerheid vaststellen dat

66 Hof Amsterdam 10 november 2011, ECLI:NL:GHAMS:2011:BU4617.

67 Rb. 's-Gravenhage 3 augustus 2011, ECLI:NL:RBSGR:2011:BR4060.

68 Rb. Limburg 3 februari 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:957. Zie ook Rb. Zeeland-West-Brabant 17 februari 2014, ECLI:NL:RBZWB:2014:987; Rb. Limburg 28 juni 2016, ECLI:NL:RBLIM:2016:5503.

de verdachte met voorbedachte raad heeft gehandeld. Volgens de rechtbank kunnen zijn handelingen “in overwegende mate zijn geïnitieerd door zijn psychotische toestand” en daarmee is onvoldoende komen vast te staan dat de handelingen zijn voortgekomen uit zijn voornemen tot levensberoving. De poging tot doodslag achtte de rechtbank wel bewezen verklaard en de oplegging van tbs met voorwaarden volgde.

Ad 2. De feitenrechter kent niet altijd een dergelijke doorslaggevende invloed toe aan de stoornis van de verdachte. In het merendeel van de zaken is sprake van samenloop van de reeds erkende contra-indicaties en de stoornis die tezamen leiden tot een vrijspraak voor het bestanddeel voorbedachte raad.⁶⁹ Daarmee is nog niet gezegd welk belang de stoornis in dit geheel heeft gespeeld, uiteraard zal de feitenrechter afhankelijk zijn van de feiten en omstandigheden van het geval en daarbij het geheel van (contra-)indicaties in overweging nemen.

Ad 3. De plaatsing van een stoornis in het kader van de reeds bestaande contra-indicaties is ten slotte driemaal waargenomen in de onderzochte uitspraken. In twee gevallen koos de feitenrechter ervoor om de stoornis te laten doorwerken als een hevige gemoedsbeweging. Zo beleefde de verdachte in een zaak bij de rechtbank Rotterdam⁷⁰ een ‘agressieve impulsdoorbraak’ in het kader van zijn autistische stoornis en lichte zwakzinnigheid. Deze impulsdoorbraak heeft volgens de rechtbank een hevige gemoedsbeweging teweeggebracht die aan een bewezenverklaring in de weg staat. In de andere zaak⁷¹ ging het om een verdachte die tijdens een psychose zijn broer heeft neergestoken. Volgens de rechtbank is gelet op de concrete feiten en omstandigheden, die overigens niet worden toegelicht in de uitspraak, “in relatie tot de psychotische toestand waarin verdachte zich bevond, sprake geweest van een ogenblikkelijke gemoedsopwelling.” In het derde geval koos de Rechtbank Rotterdam ervoor om de psychotische toestand van de verdachte te laten doorwerken in de aannemelijkheid dat het tijdsverloop van het delict onvoldoende is om tot een bewezenverklaring van de voorbedachte raad te concluderen.⁷²

In tegenstelling tot de zaken waarin de voorbedachte raad ondanks de aanwezigheid van een stoornis bewezen werd verklaard (*benaderingswijze I*), wordt in de uitspraken die leiden tot een vrijspraak van het bestanddeel veelal, zij het soms impliciet, aansluiting gezocht bij de rapportages van deskundigen die zijn opgemaakt in het kader van de vraag naar ontoerekenbaarheid. Dit is het sterkst waarneembaar in een uitspraak van de Rechtbank Zeeland-West-Brabant.⁷³ In die zaak heeft de rechtbank, naast raadpleging van het advies van de deskundigen, ervoor gekozen om de deskundigen van het Pieter Baan Centrum te bevragen over de invloed van de stoornis van de verdachte (floride psychose) op de gelegenheid tot beraad en overleg. Nu de verdachte hiertoe door hen niet in staat werd geacht, acht de rechtbank voorbedachte raad niet bewezen.

69 Zie bijv. Rb. Utrecht 21 februari 2011, ECLI:NL:RBUTR:2011:BP5147; Rb. 's-Hertogenbosch 29 juni 2011, ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ9524; Rb. 's-Gravenhage 2 augustus 2012, ECLI:NL:RBSGR:2012:BX3415; Rb. Oost-Brabant 29 mei 2017, ECLI:NL:RBOBR:2017:2882; Rb. Zeeland-West-Brabant 1 juni 2017, ECLI:NL:RBZWB:2017:3280.

70 Rb. Alkmaar 4 januari 2011, ECLI:NL:RBALK:2011:BO9756.

71 Rb. Rotterdam 30 augustus 2012, ECLI:NL:RBROT:2012:BX6127.

72 Rb. Rotterdam 24 mei 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:4325.

73 Rb. Zeeland-West-Brabant 17 februari 2014, ECLI:NL:RBZWB:2014:987. Zie ook Rb. Alkmaar 4 januari 2011, ECLI:NL:RBALK:2011:BO9756; Rb. Haarlem 30 maart 2011, ECLI:NL:RBHAA:2011:BR2457; Rb. 's-Gravenhage 2 augustus 2012, ECLI:NL:RBSGR:2012:BX3415; Rb. Noord-Holland 18 april 2017, ECLI:NL:RBNHO:2017:3124; Rb. Oost-Brabant 29 mei 2017, ECLI:NL:RBOBR:2017:2882; Rb. Zeeland-West-Brabant 1 juni 2017, ECLI:NL:RBZWB:2017:3280.

Tussenconclusie

Net zoals Jansen en Stevens in 2013 concludeerden,⁷⁴ laat de door ons onderzochte rechtspraak geen eenduidige benadering zien in het bewijs van voorbedachte raad bij de aanwezigheid van een (ernstige) stoornis. Een mogelijke oorzaak hiervan is dat de aard en ernst van een stoornis sterk kunnen verschillen per individueel geval. Wel laat voorgaande analyse zien dat de aanwezigheid van een stoornis binnen de door de Hoge Raad geboden bandbreedte⁷⁵ grofweg langs drie lijnen aan het bewijs van voorbedachte raad in de weg kan staan: (1) als zelfstandige contra-indicatie, (2) in combinatie met (andere wel) door de Hoge Raad erkende contra-indicatie(s) en (3) als onderdeel van een andere contra-indicatie. Voor beoordeling van de vraag of en, zo ja, welke van deze lijnen in een individueel geval gevolgd zou moeten (kunnen) worden, bestaat weinig houvast. Een inhoudelijk criterium, zoals het inzichtscriterium bij opzet, is er bijvoorbeeld niet. Vooralsnog moet de feitenrechter het doen met de algemene overweging van de Hoge Raad in de zaak NJ 2008/97: “dat de keuzevrijheid van de verdachte ten tijde van het feit zodanig was aangetast dat het bewezenverklarde niet aan haar kan worden toegerekend, niet uit[sluit] dat sprake is van voorbedachte raad in de hierboven bedoelde zin.” Dit arrest is overigens geweest vóór de uitspraak van de Hoge Raad van 28 februari 2012, waardoor destijds niet, of niet expliciet rekening gehouden is met het belang van contra-indicaties voor het bewijs van voorbedachte raad. Het beperkt aantal arresten van de Hoge Raad op dit thema is ook wel begrijpelijk, nu zowel de verdediging als het openbaar ministerie vaak belang zullen missen om bij vrijspraak of bewezenverklaring van voorbedachte raad op dat punt in cassatie te gaan. Immers, zowel bij moord als doodslag wordt de ontoerekeningsvatbare verdachte ontslagen van alle rechtsvervolging, waarna in de regel tbs zal volgen of een zorgmachtiging kan worden afgegeven.⁷⁶

Voor informatie omtrent de feitelijke doorwerking van de stoornis is de feitenrechter vooral aangewezen op de informatie uit het pro Justitia-rapport. De daarin beantwoorde vragen met betrekking tot de doorwerking van een stoornis zijn evenwel toegesneden op de ontoerekenbaarheid – niet op de relevantie van een stoornis voor het bewijs van voorbedachte raad. Kunnen overwegingen omtrent stoornis en ontoerekenbaarheid ook relevante inzichten bieden voor de beoordeling van stoornis en voorbedachte raad? Of zou het misschien wenselijk zijn om de rapporteur ook specifiek te vragen naar de doorwerking van de stoornis in verdachtes mogelijkheid tot beraad in de zin van voorbedachte raad?⁷⁷ Aan de hand van de discussie over een criterium voor ontoerekenbaarheid verkennen we in de volgende paragraaf of (gedragsdeskundige) overwegingen over stoornis en ontoerekenbaarheid bruikbare aanknopingspunten zou kunnen bieden die de feitenrechter meer houvast geven bij de beoordeling van voorbedachte raad bij aanwezigheid van een psychische stoornis.

5 Biedt de discussie over een criterium voor ontoerekenbaarheid aanknopingspunten?

5.1 Inleiding

Jansen en Stevens wijzen er in onze optiek terecht op dat de uitleg van voorbedachte raad door de Hoge Raad sinds 2012 kansen biedt om meer structuur aan te brengen in recht-

74 Jansen & Stevens 2013, p. 647-648.

75 Zoals geformuleerd in HR 16 maart 2010, ECLI:NL:HR:2010:BK8507, r.o. 2.7; HR 5 februari 2008 ECLI:NL:HR:2008:BB4959, NJ 2008/97, r.o. 3.4.

76 Zie artikel 2.3 Wet forensische zorg.

77 Vgl. Rb. Zeeland-West-Brabant 17 februari 2014, ECLI:NL:RBZWB:2014:987.

spraak betreffende psychische stoornis en voorbedachte raad.⁷⁸ Daarvoor achten zij allereerst van belang dat de feitenrechter nu ruimte kan geven aan de psychische stoornis als contra-indicatie voor voorbedachte raad.⁷⁹ De rechter kan volgens de auteurs dan als uitgangspunt nemen dat waar een zekere tijd en gelegenheid bij ‘normale’ verdachten kunnen wijzen op voorbedachte raad, dat bij de psychische gestoorde verdachte minder aannemelijk kan zijn. De volgende stap is volgens Jansen en Stevens om te kijken naar de aard van de stoornis in het concrete geval en de wijze waarop die het gedrag beïnvloedt: niet elke stoornis zal de mogelijkheid tot beraad wezenlijk beïnvloeden.⁸⁰ Ten aanzien van dit laatste punt – wanneer zou een psychische stoornis aan de mogelijkheid tot beraad in de weg moeten (kunnen) staan? – heeft Machielse het volgende criterium voorgesteld, dat aansluit bij het inzichtscriterium dat geldt voor het bewijs van opzet:

“Mijn opvatting is dat de inwerking van een psychose slechts in uiterste uitzonderingen het aannemen van voorbedachte raad kan verhinderen als er wel tijd is geweest om na te denken over een genomen of nog te nemen besluit. Ook degene die niet in een rustige gemoedstoestand verkeert en niet de volledige beschikking over de geestvermogens heeft kan met voorbedachte raad handelen. *Zelfs kan sprake zijn van voorbedachte raad wanneer de keuzevrijheid van de verdachte ten tijde van het feit zodanig was aangetast dat het bewezenverklaarde niet aan verdachte kan worden toegerekend. Zeker in het laatste geval kan men zich afvragen of er werkelijk wel een gelegenheid tot bezinning heeft bestaan* [curs. LS/SL]. Ik bepleit een benadering van de invloed van de geestestoornis op de voorbedachte raad die parallel loopt met dezelfde thematiek bij het opzet. (...) Voor de voorbedachte raad zou dan gelden dat die enkel niet kan worden aangenomen als de rechter ervan overtuigd is dat de verdachte verstoken is geweest van iedere mogelijkheid om gedurende de tijdsspanne die hem gegeven was enigermate tot bezinning te komen. (...)

Net zoals het bestaan van enig inzicht nog de ruimte laat om opzet aan te nemen, biedt het bestaan van de mogelijkheid om na te denken, ook al is dat onvolkomen, voldoende basis voor voorbedachte raad. Alleen wanneer het uitgesloten is om zich, ook al is het op rudimentair niveau, te bezinnen en aan de hand daarvan een andere koers te gaan varen ligt het anders.”⁸¹

In lijn met de vraag die Machielse in (het gecursiveerde deel van) dit citaat opwerpt, verkennen wij hier of en, zo ja, in hoeverre een criterium voor ontoerekenbaarheid kan bijdragen aan de beoordeling of werkelijk een relevante gelegenheid tot bezinning heeft bestaan in het geval een psychische stoornis dusdanig heeft doorgewerkt in verdachtes gedragskeuze en diens handelen dat sprake is van ontoerekenbaarheid. Met deze verkenning beogen we een aanzet tot nader onderzoek naar de vraag of de discussie omtrent een criterium voor ontoerekenbaarheid bruikbare inzichten kan bieden voor de feitenrechter bij een meer gestructureerde beoordeling van voorbedachte raad ingeval van een ernstige stoornis.

5.2 Een criterium voor ontoerekenbaarheid

Volgens artikel 39 Sr is niet strafbaar “hij die een feit begaat, dat hem wegens de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens niet kan worden toegerekend.” De wettelijke beschrijving van deze schulditsluitingsgrond heeft een ruim bereik.⁸² Anders

78 Jansen & Stevens 2013, p. 648.

79 Hetgeen zoals in paragraaf 4 besproken ook in enkele zaken is gedaan.

80 Jansen & Stevens 2013, p. 648.

81 Conclusie A-G Machielse voor HR 30 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4070, punt 3.10.

82 De Hullu 2018, p. 351.

dan in veel andere landen,⁸³ ontbreekt in Nederland vooralsnog een (wettelijk of jurisprudentieel) criterium dat specificiert in welke gevallen de aanwezigheid van een psychische stoornis kan leiden tot een geslaagd beroep op ontoerekenbaarheid.⁸⁴ Naar een dergelijk criterium wordt evenwel al geruime tijd gezocht, zowel in de rechtspraak⁸⁵ als in de literatuur.⁸⁶ Zo pleit Bijlsma ervoor dat ontoerekenbaarheid moet worden aangenomen als de verdachte vanwege een psychische stoornis niet kon begrijpen dat het feit wederrechtelijk was, óf onvoldoende in staat was in overeenstemming met zijn begrip van de wederrechtelijkheid van het feit te handelen.⁸⁷ Meynen stelt als criterium voor dat de verdachte ontoerekeningsvatbaar is indien een psychische stoornis ertoe heeft geleid dat 1) de handeling niet onder de controle van verdachtes wil stond; 2) de wil niet van de verdachte zelf kwam of 3) de verdachte zijn handeling of de context daarvan niet begreep of foutief heeft gewaardeerd.⁸⁸ Beide criteria bevatten een cognitief en volitief element. Het cognitieve onderdeel ziet op het ontbreken van een bepaald *begrip* (van de wederrechtelijkheid van de handeling respectievelijk van de handeling op zichzelf of de context ervan), terwijl het volitieve element betrekking heeft op een aangetaste *wilsfunctie*.⁸⁹ Deze twee elementen zijn niet zeldzaam in beschrijvingen van wat ontoerekenbaarheid inhoudt of zou moeten inhouden. Van Hamel/Van Dijck knopen aan bij verschillende vormen van bekwaamheid: de bekwaamheid om de feitelijke strekking en de maatschappelijke ongeoorloofdheid van de handeling te begrijpen (cognitief), alsmede de bekwaamheid om ten aanzien van die handelingen de wil te bepalen (volitief).⁹⁰ Volgens Simons staat ontoerekenbaarheid in verband met psychische eigenschappen zoals een normaal voorstellingsleven (cognitief) en het onder invloed van die voorstellingen op een normale wijze de wil kunnen bepalen (volitief).⁹¹ Beide elementen zien we ook terug in de beschrijving van Röling, die spreekt over de mate waarin de verdachte gelijkwaardig met zijn rechtsgenoten de betekenis van het strafbare feit heeft kunnen beseffen (cognitief), en volgens dat besef zijn wil heeft kunnen bepalen (volitief).⁹² Ook in meer recente literatuur over de ontoerekenbaarheid zien we het cognitieve en volitieve element terug. Zo wordt de basis van ontoerekenbaarheid volgens De Hullu gevormd door een psychische stoornis waardoor ten tijde van het strafbare feit gebreken hebben bestaan in het kunnen weten en/of willen.⁹³ Ook volgens Knigge en Wolswijk zijn de 'gangbare toerekeningscriteria' of de verdachte voldoende inzicht had in de draagwijdte van zijn handelen

83 G. Meynen *Legal insanity. Explorations in psychiatry, law, and ethics*. Zwitserland: Springer 2016, p. 11-42; R.J. Simon & H. Ahn-Redding, *The Insanity Defense, the World Over*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers 2006.

84 J. Bijlsma 2016, p. VIII en 45; G. Meynen, 'Een juridische standaard voor ontoerekeningsvatbaarheid?' *NJB* 2013/1300, p. 1387.

85 Bijlsma 2016, p. 47-56. Zie ook Hof Den Haag 16 maart 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:684 en de bespreking daarvan in S.L.T.J. Ligthart, T. Kooijmans & G. Meynen, 'Een juridisch criterium voor de ontoerekeningsvatbaarheid: een uitspraak van het Gerechtshof Den Haag geanalyseerd', *DD* 2018/9.

86 Zie voor een overzicht Bijlsma 2016, p. 31-45 en 60-72. Zie ook T. Kooijmans & G. Meynen, 'Een juridisch criterium voor ontoerekeningsvatbaarheid', in: J.P. Balkema e.a. (red.), *Praktisch en veelzijdig. Vriendenboek voor Paul Vegter*, Deventer: Wolters Kluwer 2019.

87 Bijlsma 2016, p. 245; J. Bijlsma, 'Wederrechtelijkheid of morele ongeoorloofdheid: welk inzicht moet de ontoerekenbare verdachte ontberen?', *DD* 2019/61.

88 Meynen 2013, p. 1388.

89 Bijlsma 2016, p. 247; Meynen 2013, p. 1388-1389. Zie ook G. Meynen & T. Kooijmans, 'Reactie II op 'Functionele diagnostiek in plaats van een advies aangaande toerekeningsvatbaarheid. Een standaard voor ontoerekeningsvatbaarheid en functionele diagnostiek', *Expertise en Recht* 2015/5, p. 179-180.

90 G.A. van Hamel/J.V. van Dijck, *Inleiding tot de studie van het Nederlandsche strafrecht*, Haarlem: De Erven F. Bohn 1927, p. 321-322.

91 D. Simons, *Leerboek van het Nederlandsche strafrecht*, Eerste deel, Groningen: Noordhoff 1937, p. 194-195.

92 Zie hierover Bijlsma 2016, p. 33 en J. R Emmelink, *D. Hazewinkel-Suringa's inleiding tot de studie van het Nederlandse strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1996, p. 280.

93 De Hullu 2018, p. 350. Hij acht het criterium van Bijlsma dan ook 'indicatief' (p. 353).

en of hij overeenkomstig dat inzicht zijn wil kon bepalen.⁹⁴ Ten slotte definiëren ook andere rechtssystemen, zoals die van Argentinië, Frankrijk, Duitsland, Bulgarije en een aantal staten in de V.S., het leerstuk van 'legal insanity' aan de hand van een cognitief en volitief element.⁹⁵ Kortom, veel beschrijvingen van de ontoerekenbaarheid bevatten een cognitief en volitief onderdeel: vaak gaat het erom dat de verdachte door een psychische stoornis de strekking, ongeoorloofdheid en/of context van zijn gedraging niet heeft (kunnen) begrijpen, dan wel niet in staat was om overeenkomstig dat begrip zijn wil te vormen. Er bestaan overigens ook definities die geen of slechts één van de genoemde elementen bevatten.⁹⁶ Bovendien kan over de meest wenselijke uitleg van beide elementen worden gediscussieerd.⁹⁷ In die discussie – over (welke uitleg van) welk criterium het meest wenselijk is – spelen inzichten vanuit verschillende disciplines zoals psychologie, psychiatrie en de moraal filosofie een belangrijke rol. Gelet op de complexiteit van het normatieve leerstuk van de ontoerekenbaarheid, alsmede op de verstrekkende gevolgen die een geslaagd beroep op ontoerekenbaarheid kan hebben, lijkt in deze discussie een rol te zijn weggelegd voor de daartoe geëquipeerde en democratisch gelegitimeerde wetgever.⁹⁸ Net zoals bij sommige andere strafuitsluitingsgronden het geval is, zoals bij noodweer en noodweerecnes, zou de wetgever de ontoerekenbaarheid in de wet helderder kunnen afbakenen.⁹⁹ Een dergelijke, in de wet nader afgebakende definitie geeft de rechter enerzijds meer richting, terwijl anderzijds – mits de definitie niet te gesloten wordt geformuleerd – de nodige speelruimte voor de rechter kan worden behouden om, alles bijeengenomen, al dan niet te komen tot de beslissing van niet-toerekenen.¹⁰⁰

5.3 Een tweetal bruikbare inzichten

Zoals in paragraaf 4 is uiteengezet, veronderstelt voorbedachte raad daadwerkelijk beraad. Voor het bewijs daarvan kunnen tijdsverloop en voldoende gelegenheid indicatief zijn – tenzij contra-indicties wijzen op de afwezigheid van daadwerkelijk beraad. We zagen dat als uitgangspunt geldt dat een geslaagd beroep op de ontoerekenbaarheid niet aan het bewijs van voorbedachte raad in de weg hoeft te staan. In bepaalde gevallen *kan* de doorwerking van een stoornis echter wel aan het bewijs van voorbedachte raad in de weg staan, zo blijkt uit feitenrechtspraak. In die gevallen fungeert de (doorwerking van de) stoornis als zelfstandige contra-indicatie, dan wel als onderdeel of in combinatie met een andere contra-indicatie. Hieronder verkennen we of en, zo ja, op welke wijze de overwegingen die ten grondslag liggen aan een geslaagd beroep op ontoerekenbaarheid *volgens een bepaald criterium* bruikbare inzichten bieden voor het antwoord op de vraag met welke invloed een stoornis aan daadwerkelijk beraad in de weg zou moeten (kunnen) staan. Voor de volledigheid gaan we hierbij uit van een criterium dat zowel een cognitief als een volitief element bevat. Mede gelet op het feit dat veel van de voorgestelde en bestaande criteria voor ontoerekenbaarheid beide elementen bevatten, is een dergelijk criterium niet onrealistisch. Stel dus, dat ontoerekenbaarheid kan worden aangenomen als de verdachte

94 G. Knigge & H.D. Wolswijk, *Het materiële strafrecht*, Deventer: Kluwer 2015, p. 165.

95 Simon & Ahn-Redding 2006, p. 32-42, 50, 65, 73, 118. Zie ook Kooijmans & Meynen 2019.

96 Zie bijv. Simon & Ahn-Redding 2006, p. 15 (Canada), 56 (Brazilië), 83 (VK); W. Nieboer, *Aegroto suum; de toerekening in het strafrecht bij psychische afwijkingen*, Meppel: Boom, 1970; Mevis 2013, p. 823.

97 Zie hierover Bijlsma 2019; Ligthart, Kooijmans & Meynen 2018; W. Sinnott-Armstrong & K. Levy, 'Insanity Defenses', in J. Deigh & D. Dolinko (red.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Criminal Law*, New York: Oxford University Press 2011 (geraadpleegd via www.oxfordhandbooks.com).

98 Kooijmans & Meynen 2019; Ligthart, Kooijmans & Meynen 2018. Anders: Bijlsma 2019; De Hullu 2018, p. 353.

99 Bijvoorbeeld door aan te geven welke invloed van een psychische stoornis op welke functie(s) (weten en/of willen) kan leiden tot ontoerekenbaarheid.

100 Vgl. De Hullu 2018, p. 353.

1. door een psychische stoornis ten tijde van het delict
2. zijn handeling, de context en/of de ongeoorloofdheid daarvan niet begreep; dan wel
3. onvoldoende in staat was om conform dat begrip zijn wil te bepalen, of die wil kwam niet van hemzelf.

Ad 2) Cognitief element. Volgens het hierboven genoemde criterium, kan een verdachte ontoerekeningsvatbaar worden verklaard als hij vanwege een psychische stoornis niet in staat was om te begrijpen wat hij deed, de context van dat handelen niet begreep, dan wel niet wist dat wat hij deed ongeoorloofd was. Zou een dergelijke doorwerking van een psychische stoornis ook in de weg moeten (kunnen) staan aan de mogelijkheid tot daadwerkelijk beraad? Anders geformuleerd: als de verdachte zijn handeling, de context en/of de ongeoorloofdheid daarvan wegens een psychische stoornis niet bergreep (en ook niet kon begrijpen) – zodanig dat dit leidt tot ontoerekenbaarheid – waarover kon of moest die verdachte zich ten tijde van het delict dan precies beraden? En als hij wel degelijk heeft nagedacht over de betekenis en de gevolgen van zijn handeling, maar daarbij is uitgaan van een foutieve strekking van die handeling, is het dan redelijk om de beraadslaging betreffende verdachtes foutief geïnterpreteerde handeling in strafrechtelijke zin aan hem toe te rekenen via het bewijs van voorbedachte raad? We verduidelijken deze vragen hieronder aan de hand van een voorbeeld. Stel, een moeder is paranoïde-psychotisch in welk kader zij lijdt aan heftige waanbeelden. Die waanbeelden houden in dat zij en haar zoontje binnenkort op een verschrikkelijke manier worden vermoord. Om dit te voorkomen besluit de moeder op een avond, gedreven door angst en wanhoop, dat ze haar zoontje beter zelf om het leven kan brengen. Hiertoe pakt ze een fruitmesje uit de kast en checkt of het scherp genoeg is door ermee in haar hand te snijden. Vervolgens snijdt de moeder de keel van haar zoontje door, hetgeen ze een paar keer moet herhalen om het beoogde resultaat te bereiken. Omdat haar zoontje tegenstribbelt drukt ze een kussen op zijn gezicht, zo gaat het sneller en lijdt hij het minst. Ten slotte snijdt ze de polsen van het slachtoffer door, waarna ze zichzelf poogt te doden door haar eigen keel door te snijden. Hierop verliest ze haar bewustzijn, komt weer bij en belt 112. Heeft deze moeder gehandeld met voorbedachte raad? Had zij daadwerkelijk de gelegenheid om tussen het besluit om haar zoontje te doden en de uitvoering van dat besluit na te denken over de daadwerkelijke betekenis en de gevolgen van haar (voorgenomen) handelen? De moeder had voldoende tijd om zich te beraden, hetgeen een objectieve aanwijzing vormt voor voorbedachte raad. Enerzijds kan worden betoogd dat de moeder goed begreep dat ze haar zoontje ging doden, dit planmatig uitvoerde en voldoende tijd heeft gehad om zich te beraden (ze checkte immers eerst of het mes scherp genoeg was, en moest vervolgens meerdere malen snijden). Anderzijds kan ook betoogd worden dat ze wegens de stoornis de strekking en/of context van haar handelen niet begreep, waardoor daadwerkelijk beraad over de daadwerkelijke betekenis en gevolgen van haar (voorgenomen) handelen niet mogelijk was. De rechtbank Zeeland-West-Brabant in deze zaak lijkt aan te sluiten met de laatste redenering.¹⁰¹ Volgens de geraadpleegde deskundigen leed de moeder ten tijde van het delict aan een heftige waan waardoor zij “de gevolgen van haar handelen op dat moment niet kon overzien.” De rechtbank overweegt dat de verdachte, ondanks het tijdsverloop van de hierboven beschreven reeks handelingen, wegens haar psychische toestand “niet in staat was zich kalm te beraden op het wel of niet ombrengen van haar zoontje

¹⁰¹ Rb. Zeeland-West-Brabant 17 februari 2014, ECLI:NL:RBZWB:2014:987.

en rustig te overleggen.”¹⁰² Moord wordt niet bewezen, doodslag wel en de verdachte wordt ontslagen van alle rechtsvervolging wegens ontoerekenbaarheid.¹⁰³

Vergelijkbaar met 17.2, redeneerde de rechtbank dat de verdachte door een stoornis de (daadwerkelijke) betekenis en context van het handelen niet begreep, waardoor daadwerkelijk beraad niet mogelijk was en voorbedachte raad aldus niet kan worden bewezen.¹⁰⁴

Het is de vraag of de moeder in de hierboven beschreven casus inderdaad niet in staat was om de gevolgen van haar handelen – het doden van haar zoontje – te overzien en zich daarover te beraden. Ondanks het feit dat de context en haar motief waren beïnvloed door de stoornis, was het einddoel helder: het slachtoffer moest dood en ging ook dood. Niettemin is de redenering op zichzelf, los van de feiten in deze zaak, wel begrijpelijk gelet op de gedachte die schuilgaat achter het strafverzwarende karakter van het bestanddeel voorbedachte raad. Wanneer een verdachte weet wat de gevolgen zijn van een (voorgenomen) handeling, daarover met volkomen besef nadenkt en de handeling toch verricht, pleegt hij die handeling met voorbedachte raad, hetgeen een hogere straf rechtvaardigt.¹⁰⁵ Welnu, als de verdachte vanwege een psychische stoornis niet in staat was om de *daadwerkelijke betekenis* van zijn handeling te begrijpen, is het niet aannemelijk dat diezelfde verdachte zich de gevolgen van zijn handeling scherp kon voorstellen en daarover met volkomen besef kon nadenken – althans, zulks zou daarvoor op zijn minst een contra-indicatie (moeten) kunnen opleveren.¹⁰⁶ (Expliciete) erkenning dat een dergelijke doorwerking van een stoornis een (onderdeel van een) contra-indicatie kan opleveren voor het aannemen van voorbedachte raad biedt de feitenrechter een algemeen aanknopingspunt. Daarmee biedt het een startpunt van redeneren, in het licht waarvan alle relevante feiten en omstandigheden – met name ook de rapportage pro Justitia – moeten worden gewaardeerd. Een dergelijk aanknopingspunt sluit aan bij het criterium van Machielse. Zijn criterium lijkt

102 Rb. Zeeland-West-Brabant 17 februari 2014, ECLI:NL:RBZWB:2014:987, r.o. 4.3.1.

103 Vgl. Rb. Utrecht 17 december 2012, ECLI:NL:RBUTR:2012:BY7398; Rb. Oost-Brabant 29 maart 2017, ECLI:NL:RBOBR:2017:2882; Rb. Noord-Holland 18 april 2017, ECLI:NL:RBNHO:2017:3124; Rb. Haarlem 30 maart 2011, ECLI:NL:RBHAA:2011:BR2457. Anders: zie bijv. Hof 's-Hertogenbosch 12 april 2012, ECLI:NL:GHSHE:2012:BW1953: “Uit het onderzoek ter terechtzitting is naar het oordeel van het hof geen enkel objectief aanknopingspunt naar voren gekomen op grond waarvan aangenomen kan worden dat de verdachte in een opwelling heeft gehandeld. Dat “het veronderstelde aanwezige paranoïde psychotische toestandsbeeld zeer waarschijnlijk een vertekende realiteit bij de verdachte veroorzaakte waarbij anderen als kwaadwillend werden ervaren en de verdachte zich bedreigd voelde en zich meende te moeten verdedigen”, zoals uit de dubbelrapportage van het PBC naar voren komt, doet daaraan niet af (...). Daarbij is nog daargelaten dat ook ingeval de stoornis van de verdachte zijn gedragskeuzes c.q. gedragingen zodanig heeft beïnvloed dat het feit niet aan hem kan worden toegerekend - wat hier dus niet het geval is - nog niet de afwezigheid van voorbedachte raad met zich brengt.”

104 Deze uitspraak past binnen de huidige uitleg van voorbedachte raad, maar zou zich niet verdragen met de uitleg van voor HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518 m.nt. B.F. Keulen, waarbij de aanwezigheid van voldoende tijd voor beraad centraal stond. Zie bijv. Rb. Amsterdam 30 maart 2009, ECLI:NL:RBAMS:2009:BH8888 waarin een moeder in een paranoïde-psychotische waan, dat zij en haar dochter zouden worden vermoord door satanisten, haar dochtertje van de vierde verdieping van een warenhuis liet doodvallen, waarna de moeder er zelf achteraan sprong en de val overleefde. Volgens de rechtbank gaven de feitelijke handelingen, in combinatie met de toedracht van het delict, voldoende tijd en gelegenheid voor bezinning, zodat sprake was van voorbedachte raad. De verdachte werd ontoerekeningsvatbaar verklaard: “Ze had immers de paranoïd-psychotische overtuiging dat zij en haar dochter de dag erna zouden worden gedood door satanisten en ze heeft op basis daarvan de keuze gemaakt er zelf een einde aan te maken, omdat dat minder pijnlijk zou zijn. Die keuze was voor verdachte op dat moment en onder invloed van dat waandenkbeeld logisch.” In hoger beroep werd voorbedachte raad overigens niet bewezen, omdat hiervoor volgens het hof onvoldoende tijd bestond: Hof Amsterdam 17 september 2010, ECLI:NL:GHAMS:2010:BN7345.

105 Bakker 2011, p. 224; Holland 2014, p. 56-57; Smidt 1881-II, p. 453-454; Heemskerk 1908, p. 129-130.

106 Dat de verdachte door een stoornis de *ongeoorloofdheid* van diens handelen niet inzag/kon inzien, doet aan de mogelijkheid om zich over dat handelen te beraden in principe niet af.

evenwel strikter, nu het bestaan van enige mogelijkheid tot nadenken, ook al is dat onvolkomen, volgens Machielse voldoende basis vormt voor voorbedachte raad:

“[a]lleen wanneer het uitgesloten is om zich, ook al is het op rudimentair niveau, te bezinnen en aan de hand daarvan een andere koers te gaan varen ligt het anders.”¹⁰⁷

Ad 3) Volitief element. Via onderdeel 3 van het hierboven weergegeven criterium voor ontorekenbaarheid, kan een verdachte ontorekeningsvatbaar worden verklaard als hij wegens een stoornis onvoldoende in staat was zijn wil te bepalen. Zou een dergelijke doorwerking van een psychische stoornis ook in de weg moeten (kunnen) staan aan de mogelijkheid tot daadwerkelijk beraad? Een dergelijke invloed van een psychische stoornis op de wilsfunctie sluit volgens de rechtbank Noord-Nederland niet per definitie uit dat de verdachte met voorbedachte raad heeft gehandeld:

“De omstandigheid dat verdachte ten tijde van het plegen van haar voorgenomen daad niet in vrijheid over haar wil kon beschikken en daarom volledig ontorekeningsvatbaar moet worden verklaard, sluit niet uit dat sprake kan zijn van voorgedachte raad.”¹⁰⁸

Dit uitgangspunt roept weinig vragen op onder de oude, objectieve uitleg van voorbedachte raad, waarbij voor het aannemen van voorbedachte raad voldoende is dat de verdachte tijd heeft gehad om zich te beraden over zijn (voorgenomen) daad. Zo bood deze uitleg eerder de Rechtbank Amsterdam ruimte voor een oordeel dat, ondanks het feit dat de verdachte niet vrij was om zijn wil te bepalen (hij leed aan een psychose en stemmen gaven de opdracht om zijn vader te doden), sprake was van voorbedachte raad, omdat de verdachte “binnen zijn psychotische toestand de tijd en de gelegenheid heeft gehad om zich te beraden.”¹⁰⁹ Vergelijkbare redeneringen zien we ook terug in feitenrechtspraak van na het arrest van de Hoge Raad d.d. 28 februari 2012.¹¹⁰ In het licht van de achterliggende gedachte van het strafverzwarende karakter van voorbedachte raad, kan evenwel worden gediscussieerd of de afwezigheid van voldoende wilsvrijheid om anders te handelen een contra-indicatie zou moeten (kunnen) opleveren. Immers, is het redelijk om een verdachte het kernverwijt van voorbedachte raad te maken – je wist wat je deed, beraadde jezelf en deed het toch – terwijl hij (ondanks het beraad) wegens een stoornis niet in staat was om anders te handelen; om het toch maar niet te doen? Zou zo'n geval, dus als de wilsfunctie zodanig door een stoornis is aangetast dat daadwerkelijk beraad het gedrag van verdachte feitelijk niet kon beïnvloeden, een contra-indicatie moeten kunnen opleveren voor het aannemen van voorbedachte raad? De feitenrechtspraak biedt hier wel enkele voorbeelden van. Zo overwoog de Rechtbank Limburg dat de psychotische toestand van verdachte een contra-indicatie voor voorbedachte raad opleverde:

“[n]iet is vast te stellen dat de door verdachte gepleegde en bewezenverklaarde handelingen in overwegende mate zijn ingegeven door zijn voornemen [slachtoffer] te vermoorden omdat ook

107 Conclusie A-G Machielse voor HR 30 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4070, punt 3.10.

108 Rb. Noord-Nederland 24 oktober 2018, ECLI:NL:RBNNE:2018:4277, r.o. 4. Vgl. Rb. Limburg 2 maart 2017, ECLI:NL:RBLIM:2017:1904, r.o. 3.3; Hof 31 maart 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ0228.

109 Rb. Amsterdam 25 november 2011, ECLI:NL:RBAMS:2011:BU6184, r.o. 4.4. Vgl. Rb. Alkmaar 23 februari 2011, ECLI:NL:RBALK:2011:BP5556, r.o. 4D; Hof 31 maart 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ0228.

110 Zie bijv. Rb. Limburg 2 maart 2017, ECLI:NL:RBLIM:2017:1904, r.o. 3.3. Vgl. Rb. Gelderland 10 april 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:BZ6907, r.o. 3. Maar zie ook Rb. Noord-Holland 18 april 2017, ECLI:NL:RBNHO:2017:3124, r.o. 4.3.

mogelijk is dat die handelingen in overwegende mate zijn geïnitieerd door zijn psychotische toestand. Om die reden kan de rechtbank niet met voldoende mate van zekerheid vaststellen dat sprake is van voorbedachten rade in de hiervoor omschreven zin (curs. LS/SL)."¹¹¹

Ook het eventueel expliciet erkennen van dit type doorwerking van een stoornis als mogelijke contra-indicatie zou de feitenrechtspraak een algemeen aanknopingspunt en eerste denkrichting kunnen bieden. Of een dergelijke doorwerking inderdaad een contra-indicatie voor voorbedachte raad zou moeten kunnen opleveren, of juist typisch thuishoort bij de beoordeling van de verwijtbaarheid en ontoerekenbaarheid, verdient nadere discussie.

6 Besluit

De analyse van rechtspraak maakt duidelijk dat de feitenrechter zich met enige regelmaat moet buigen over het bewijs van voorbedachte raad bij verdachten met een ernstige psychische stoornis. De wens tot ordening en structurering van de rechtspraak op dit gebied, zoals in 2013 uitgesproken door Jansen en Stevens,¹¹² lijkt de rechtspraak (nog) niet geheel te hebben bereikt. Zowel onder de oude als huidige uitleg van voorbedachte raad komt de feitenrechter tot uiteenlopende conclusies over het belang van een psychische stoornis die zodanig heeft doorgewerkt in verdachtes handelen dat sprake is van (een graad van) ontoerekenbaarheid. Wel blijkt uit de analyse dat een stoornis grofweg langs drie lijnen aan het bewijs van voorbedachte raad in de weg kan staan: (1) als zelfstandige contra-indicatie, (2) in combinatie met (andere wel) door de Hoge Raad erkende contra-indicatie(s) en (3) als onderdeel van een andere contra-indicatie. Bij beoordeling van de vraag of een van deze lijnen gevolgd zou moeten worden, is de feitenrechter grotendeels aangewezen op de pro Justitia-rapportage, welke specifiek ziet op de relatie tussen stoornis en ontoerekenbaarheid. Zou het misschien wenselijk zijn om de rapporteur ook te vragen naar de doorwerking van de stoornis in verdachtes mogelijkheid tot beraad in de zin van voorbedachte raad? En welk type doorwerking van een stoornis zou relevant moeten zijn in dit verband?

In deze bijdrage hebben we verkend of overwegingen die ten grondslag liggen aan ontoerekenbaarheid via een bepaald juridisch criterium aanknopingspunten kunnen bieden voor (meer) ordening van de rechtspraak inzake voorbedachte raad en psychische stoornis. Twee mogelijke aanknopingspunten bieden zich aan. Het eerste aanknopingspunt is cognitief: als een stoornis zodanig doorwerkt dat de verdachte de strekking van zijn handeling niet begrijpt, zou dat in het algemeen een mogelijke contra-indicatie kunnen opleveren voor het aannemen van voorbedachte raad. Het tweede aanknopingspunt is volitief: ook als een stoornis zodanig doorwerkt dat de verdachte ondanks daadwerkelijk beraad niet of onvoldoende in staat was zijn wil te bepalen, zou dat een mogelijke contra-indicatie kunnen opleveren. Of en, zo ja, in welke mate deze typen doorwerking van een stoornis inderdaad als contra-indicatie zouden moeten kunnen fungeren, verdient nadere discussie.

111 Rb. Limburg 3 februari 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:957. Vgl. Rb. 's-Hertogenbosch 29 juni 2011, ECLI:NL:RBSHE:2011:BQ9524; Hof Arnhem-Leeuwarden 10 december 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:9336.

112 Jansen & Stevens 2013, p. 648.